

Rešad Kadić

Ilhamijin put u smrt

-Kad u Žepče stiže glas da je Ilhamija pozvan u Travnik, ljudi zastadoše prestravljeni. I dok je prolazio čaršijom, šutke su gledali za njim, kao što se gleda za onima koje odvođe na gubilište. Niti mu je ko prilazio, niti ga ko oslovljavao. Čaršija se pravila da ga ne vidi, mada su ga svi vidjeli i svi pratili pogledom. A sve onako ispod oka, kriomice. I iz dućana i iz kahvi. Jedino mu priđe suludi Baban pa ga smjehuljeći se pozdravi i ispruži otvoren dlan. Pogleda u spuštenu paru, nasmija se i mekećući uteče niz čaršiju.

Kad izbi pred Ferhadpašinu džamiju, Ilhamija zastade. Podiže ruke i poče učiti. Ljudima se činilo da razgovara s mrtvima. Da ih pita kako im je, je li im teško. Jer, i njega su već ubrajali u mrtve. Pa je opet pošao. Zamišljen. Duboko spuštene glave.

Noć je proveo sjedeći. Sam, uz upaljenu svijeću na koljenima. Niti mu je ko došao, niti kucnuo na pendžer. Mada su svi znali da bdije. Samo je svijeća u čiraku tiho pucketala i kalila se.

Bio je miran. Gotovo ledeno smiren. Premda je predosjećao zašto ga Dželalija poziva i šta ga u Travniku čeka. Nikakvu dobru nije se nadao jer Travnik se, od Dželalijina dolaska, krvlju umivao i u strahu spominjao.

Čitav mu je život te noći počeo promicati ispred očiju. Od malih nogu. Živo se sjećao kad su mu srezali prve šalvare i kad je s ocem prvi put pošao u džamiju, na Bajram-namaz, jednako gledajući niza se, u svoje nove šalvare. Pa se onda sjećao žepačke medrese i svoga muderisa, šutljivog i strogog Karahodže, pred kojim je godinama učio i od kojeg je čuo prve stihove.

Onda se u sjećanju prebacio u fojničku medresu i u obližnju tekiju u Živčićima. Sad mu je šejh Husein-baba izašao pred oči. Blag i nekako sjetno zamišljen, a pun znanja kao saće meda. Nakon dugogodišnjeg boravka i naukovanja u Stambolu i lutanja po tekijama od Buhare do Samarkanda, gdje je svojom

darovitošću i znanjem zadivljavao tamošnje šejhove, Husein-baba je osjetio vrelu čežnju za rodnim krajem pa se vratio u Bosnu i osnovao tekiju u Živčićima. Ilhamija mu je bio rijetko odan i darovit učenik. Husein-baba ga je uveo u uznosite tajne tesavvufa i u derviški red nakšibendija. Umjesto svoga dotadašnjeg imena: Abdulvehhab bin Abdulvehhab Žepčević-Žepčak, uzeo je derviški nadimak Ilhami, što će reći nadahnuti, jer je neporecivo vjerovao da sve, čime se ljudska duša hrani i uznosi, dolazi nadahnućem Božijim. Zanesen, pjevao je:

“Ilhamiju ništa više ne smeta, otkad nađe Božijega rahmeta, on ne želi ni od koga himmeta, Allah, Allah, srcem zbori, dervišu!”

Iz Živčića se vratio u Žepče, kao imam i hatib Ferhadpašine džamije. Bio je vrstan alim, gorljiv sufija i darovit pjesnik. I jedan od najplodnijih muslimanskih pisaca toga vremena. Osim teoloških spisa, napisao je i veći broj pjesama. Pjevao je na materinskom, turskom i arapskom jeziku. A bio je još nešto: bio je teško bolestan. Boljeli su ga i tijelo i duša. Bio je ojađen i nesretan zbog jada u kojem je Bosna živjela, činilo mu se da će umrijeti. Da mu se primakao vakti-sahat.

Opraštajući se od dunjaluka i prijatelja zapisao je:

“Na času smrti napomenite mi šehadet da ne bih otišao na onaj svijet bez imana. Zatvorite mi oči, neka se niko od mene ne prestraši. Neka imami nemaju teškoća i uznemirenja. Neka se tijelo ne uščuje dugim zadržavanjem. Neka braća ne vide tegobu i bol. Lijepo i brzo sve dovršite, da vjernici nemaju nikakve tegobe ni dosađivanja zbog moje dženaze. Oprostite mi moje nedostatke. Ja svima opraštam... Ja ne plaćem za ovim svijetom i ne vežem se za njega. Izašao sam već u prelazni svijet...”

Bez edžela umiranja nema. Nije mu bilo suđeno da umre. Bilo mu je određeno da živi. I pati. Zbog zla, nepravdi i nasilja njegova vremena.

Ilhamiju je to razdiralo. Nasilje, ponajviše. U njemu je vidio korjenje svih zala. Pa je ustao protiv nasilja. Ustao je onim u čemu je bio najjači: stihom. Skovanim i kaljenim u vatri njegove vjere, kojoj je bio neizrecivo odan. Pri tom nije štedio ni paše ni mulle. Da nije bio takav, glave bi se, sigurno duže nanosio. O njihovim lažima pjevao je:

*"De li ti je Halil paša?
A musafir Ali-paša?"*

*I goveda znaše naša,
đe li biše laži vaše.*

*Postid'te se, sramota je,
pobojte se, grehota je,*

*što činite, promislite,
đe to biše laži vaše?"*

Čuli su ga, ali nisu hajali.

Onda je za vezira u Bosnu došao Dželaluddin Ali-paša, - Dželalija. Poslao ga je sultan Mahmud II, reformator. Reformama koje je donio, sultan je nastojao spasiti carevinu koja se od nemoći uveliko drmala i glavinjala. Ni Bosna nije više bila avlija i đulistan Carevine već njezina otvorena rana koja je krvarila i širila se. Gdje joj sve sinovi nisu ginuli! Dugo je bila ranjavana i izranjena.

Dželalija je trebao da zaliječi i zatvori te rane. Da je upokori, jer se od jada i boli propinjala i ujedala.

Došao je iz Edrene, gdje je bio carski namjesnik. Gvozdene naravi, nepokolebljiv u odlukama, učen, a još više nemilosrdan, Dželalija, koji je uz to bio rashodža, sa zadovoljstvom se prihvatio zadatka koji mu je sultan povjerio. Smatrao je da na ljutu ranu treba udariti ljutu travu.

Pa je i udario ljutu travu.

Uskoro po njegovu dolasku u Travnik - a bilo je rano proljeće godine 1820. - otpoče pozivanje sumnjivih i neposlušnih prvaka. Oni, koji su bili sretniji, završe pod šibama ili u progonstvu, a ostali pod krvnikovim mačem ili omčom svilenog gajtana. Samo u jednoj okrvavljenoj travničkoj noći, kako bilježe Ijetopisci, pogubljeno je trideset prvaka-plemića, a jedne druge noći glavom je platilo sedam gradskih kapetana. Niko se nije smio kretati iz mjesta u mjesto bez posebne teskere, providene Dželalijinim muhurom, dok su brojne straže nadgledale puteve kojim se moglo putovati. Sve imalo sumnjive osobe morale su pred sudom uzeti dobre jamce koji će jamčiti za njihovo ponašanje, a oni koji nisu mogli naći jamca imali su se popisati i opisati pa otpremiti u Travnik. Na gredi jedne kuće u travničkoj čaršiji Dželalija je naredio da se pribije željezni aršin s njegovim znakom utisnutim u gvožđe. Aršin je trebao da posluži kao dvostruka opomena: kao aršin pravde jednak za sve, i kao tačna mjera koje se moraju svi pridržavati.

Strah je, po bogzna koji put, lazao Bosnom i ljudskim utrobama. A kad je Dželalijin zulum "dodijao i tičici na zelenoj grani", javi se Ilhamija. Diže svoj glas. Posljednji put. I zapjeva:

"Čudan zeman nastade, sve zlikovac postade, šta se hoće, zaboga?

Već takata nestade, zlo nam svako postade, dobrih ljudi nestade, šta se hoće, zaboga?

Turčin nema amela krivda pravdu zamela, pa se pravda umela, šta se hoće, zaboga?"

Premda osvjedočeni musliman i sufija, što se tada poistovjećivalo s pojmom Turčin, pravdoljubivi Ilhamija imao je hrabrosti da javno osudi nasilje i kaže istinu.

Sad je sjedio na koljenima, nujan i prepušten sam sebi, pa prebirao po uspomenuama i izranjao u stvarnost koja je bila

mračnija od noći koja je ležala nad kasabom. Onda se odlučno diže i poče spremati. Krenuo je u neko doba. Prije zore. Pratili su ga prvi horozi i daleki pasji lavež. Noć je bila tamna, bez mjesečine.

Žurno je napustio kasabu. Nije se osvrtao. Nije dopustio da ga obhrvaju osjećaji. Noćas je sve sredio. Sa samim sobom. Bez kolebanja. Put će mu do kraja ostati ravan i čist. S pogledom uprtim u svjetlo Istine kojoj je odano služio.

Bože, da li on to sanja? Kako je ova noć gluha i nestvarna. Kao da je sve živo pomrlo, pa ostao samo on. I sad ide ispod tamnog neba i šutljivih debelih brda, dok tu negdje u blizini, stenje nevidljiva rijeka, zaklonjena mračnim čudovištima koja kao ukleta leže i prežaju uz njezinu obalu. Zar iza mraka ove čudne noći zaista postoji neki vezirski grad Travnik i u tom gradu čovjek po imenu Dželaluddin, koji ga poziva i čeka da bi ga s glavom rastavio. Ako on uistinu postoji, šta li sad radi? Spava? Pa kad se probudi i sjeti ko je i šta je, zar će opet nastaviti tamo gdje je jučer stao? Zar će dan koji će se uskoro roditi, sve ovo izmjeniti i oživjeti? Zapjevaće ptice, rodiće se i zaplamtjeti boje, zazujaće pčele i poletjeti iz svojih košnica u susret cvjetovima koji ih čekaju, a probuđeni ljudi protraće snene oči i protegnuti udove pa se prihvatiti poslova koji ih čekaju. Sve će se izmijeniti i oživjeti što sada stoji kao ukleto, mrtvo i gluho. Sve osim njegove sudbine, koja ga zove i čeka.

Ilhamija se strese. Ne od straha već od veličine trenutka koji nastade. Sunce je izranjalo iza brda. Rađalo se u ognju rastopljenog zlata koje se razli po brdima. On odjednom osjeti kako je sitan i beznačajan taj Dželaluddin Ali-paša koji ga poziva u Travnik, Čime li se on zanosi i zavarava? Zar da je on gospodar njegova života i smrti!

Glasno potegnu tekbir i od zanosa se zagrcnu.

Uskoro zamače u šumu. Radovao se pjevu ptica i igri nestašnih vjeverica. Iznenadeni zec čučao je na putu i radoznalo ga

gledao, pa onda skoči, izvi se u skoku i nestade.

Dželaluddin Ali-paša opet mu izađe pred oči. Golem i prijeteći. Ilhamija stade. Nešto vruće ošinu ga preko srca, ali samo za trenutak.

- Šejtane, nalet te bilo, odlazi mi s očiju! Džaba me strašiš i iskušavaš! Vрати se onome ko te šalje! - šapnu tvrdo pa mahnu rukom kao da se od nekoga brani i ubrza korak.

- Stani! - odjeknu povik, a iza bukve se ukaza dugačka cijev šišane.

Ilhamija stade.

- Baci oružje!

On ispusti zavežljaj i dervišku štaku.

- Digni ruke!

Podiže ruke. Stajao je kao ukipljen. Džuba mu se bila zadigla do iznad koljena.

Onaj mu priđe s leđa. Bio je mlad, plećat, pod pusatom. Stade pred Ilhamiju, zagleda mu se u lice i sade pogledom sve do nogu, pa se posprdno nasmija i spusti pušku.

- Koji si?

- Putnik... derviš...

- Će su ti pare?

Ilhamija nespretno izvuče kesu.

Hajduk je uze, odriješi, pa istrese na dlan nekoliko ubogih groša.

- Je l' ovo sve?

- Sve.

- Ih, i ti si mi neki...! Kud si poš'o?

- U Travnik.

- U Travnik? Nekom?

- Veziru.

Hajduk se izmače pa ponovo podiže pušku.

- Veziru? Zar si ti njegov...?

- Ja nisam ničiji, osim Božji.

- Pa, što mu onda ideš?

- Zove me.

- Zove te! Poradi čega?

- Ko to zna. Nešto sam mu, morebit, skrivio...

- Jadan li si, ako te on zove. Uzmi to svoje, pa hajde! -
pokaza hajduk očima na stvari.

Jedno su vrijeme šutke gazili.

- Ne mere bit' da ne znaš što te zove?

Ilhamija je šutio.

- Ako te Dželalija zove, zna ti se! - naglasi hajduk i iskosa
ga odmjeri.

On ni ovaj put ništa ne reče. U mislima je bio negdje

daleko.

Uskoro stigoše. Kraj šumskog izvora sjedjela su četvorica. Šutke su gledali i čekali da im priđu.

- Ko ti je taj? - upita jedan, s pusatom bogatijim nego u ostalih. Dubok ožiljak, valjda od noža ili sablje, pružao mu se ispod lijevog uha sve do uvrh čela. Očni kapci bili su mu stisnuti. Bio je ćorav u lijevo oko.

- Veli da ide veziru u Travnik. Zove ga kaže.

Ćoravi se diže.

- U Travnik, veliš? - obrati se Ilhamiji.

- U Travnik...

- Dželaliji?

- Njemu.

- Zove te?

- Zove.

- Ja znaš li, jadan ne bio, što te zove?

- Kad čujem, znaću...

- Ne mere bit' da ne znaš! Mora da si mu stao na jaziju?

- Morebit.

- Okle si?

- Iz Žepča.

- Ja, čime se baviš? - nastavi ćoravi, gledajući mu u kauk i

niz džubu. - Je si l' hodža, šta li si?

- Derviš sam?

- Derviš. Ja, koji si, kako ti je ime?

- Ilhamija...

- Onaj što kazuje pjesme?

- Onaj... - šapnu Ilhamija gledajući preda se.

- Pa što, brate odmah ne kažeš! Sjedi! Slušavo sam ja mlogo o tebi. Jesi l' gladan?... Ibriše, daj meso i pogaču!

- Ne treba, fala ti.

- Što?

- Postim.

- Eh, to je baška. Sjedi, što stojiš! Evo ovd, na panj, do mene.

Ilhamija se spusti.

- Slušav'o sam ja tvoje pjesme! Pune su pouke. I, 'nako, kako ću rijet, pravedne.

Ilhamija se sjetno osmjehnu.

- Šta je, šta se smiješ? - osmjehnu se i ćoravi.

- Veliš, da si ih sluš'o...

- Ih, kol'ko put! Na sijelima.

- Pa, što me nisi posluš'o?

- Što te nisam posluš'o? Je l' ono iz pjesama?

- Iz pjesama.

- Ih-h, da sam te posluš'o, post'o bi evlija - nasmija se ćoravi.

- A ne meremo svi bit' ni evlije!

- A moremo insani. Ćoravi se Ijutnu.

- Baš tako? Biva, hoćeš rijet...

- Govorim za tvoje dobro. I tebi, i njima - pogleda Ilhamija po družini.

- Reci ti to Dželaliji! - planu ćoravi. - Pitaj ga, što on nije insan? On je vezir, a gori je od svakog hajduka! Mi smo od njega u stotinu voda pripraniji!

- Svako za se. A on, ako je vezir, nije rečeno da je i insan.

- Stisni pa mu to kaži!

Ja što sam imo kazat', kaz'o sam.

- Ha-h, tako, biva! Pa sad ideš po ajlutt E, moj Ilhamija, moj..., da ti ne kažem šta, ostaćeš ti i brez glave! Ja ti to kažem!

- Ako je Božja volja, nek' i to bude, Ja sam svoje odužio...

Ćoravi ga je jedno vrijeme šutke gledao. Gledali su ga i ostali.

- Znaš li šta... - poče ćoravi.

Ilhamija diže glavu.

- Bilo bi ti najbolje da ostaneš s nama! Još si u kuvvetu, mog'o bi. Ako ništa, ostaće ti glava na ramenu. A to je najpreče!

Ilhamija je šutio i kao odsutan gledao preda se.

- Hajde, da čujemo, šta veliš! Ne šalim se, vjere mi! Žao mi te bolan! Dobar si i učevan, jazuk je da ti onaj katil dohaka. Dede, da čujemo!

Ilhamija, kao da sam sa sobom razgovara, uzdahnu:

- Glavu bi, morebit, sačuv'o, al' bi izgubio dušu...

Jer to, što vi radite, ne valja. Ne valja, braćo moja! Strahobno je šta Dželalija radi, al' ni vaše ne valja. A njegovo obaška, jer on je vezir i zadužen je da pravdu kroji i dobro čini. Kajaćete se i vi i on. Gorko ćete se kajati!

- Ma kome ti to! - skoči jedan iz družine i pođe prema Ilhamiji.

- Ibriše, stani! - viknu ćoravi i stade između njih. Onda se okrenu Ilhamiji:

- Uzmi svoje stvari, pa hajde! Kad ti je Dželalija tol'ko za srce prirast'o eto ti ga! Budi mu kurban Al' kad te budu davili, sjeti me se!

- Evo mu i kesa. Bilo je u njoj čitavih šest groša! -posprдно će onaj koji ga je dočekaó i doveó.

- Evo ti još stotinu! Nek ti se nađe, more ti zatrebat' - sažalno će ćoravi i pruži mu kesu nabijenu kao bubreg.

- Fala ti, al' neće mi trebat'.

- Strah te, morebit, naših haram para?

- Jest i toga. Al' neće mi, belćim, ni trebat'.

- I ja mislim da neće!

Ilhamija šutke pokupi stvari. Prije nego što pođe zastade čas-dva, kao da se premišlja da li bi im pri odlasku još nešto kazao.

- Šta je sad? - upita ćoravi.

- Pade mi nešto na um oko ovih vaših para, pa, prije nego što pođem, da vam kažem.

- Hajde, kazuj, da i to čujemo.

- Bila, vele, neka stara žena, koja je živjela brez ikog svog. Sama. K'o prst. Sazn'o to hrsuz, pa joj se navadio na kuću. Nije bilo noći da joj nebi doš'o u avliju i uš'o u mutvak, pa uz'o il' tevsiju, il' ibrik, il' đevđir, jer nečeg boljeg i skupljeg nije ni bilo. Starica sve to gledala i šutjela. Bojala se, hudnica, da je hrsuz ne ubije ako bi digla huku i uzburnila komšiluk. Hele, vidjele to komšije, pa javili straži. Došla straža, sakrili se u mutvak pa čekaju. A čekala i ona, hudnica. Sjedila uz pendžer koji je gled'o u bašču, kuda je hrsuz silazio u avliju. Te noći eto ti hrsuza. Ide niz bašču, baš k'o da je u svom. Serbez. Ni habera. Kad dođe do pod pendžer, starica će ozgo, u po glasa:

- Hrsuzaga! Hrsuzaga!... On se trže pa stade.

- Ne idi, sinak, tamo! Prežaju te i čekaju. Hoće da te ufate! Vрати se, moj sinak, vrati! Straža je doli, u mutvaku...- šaptala je sa pendžera.

Kako ona to reče, `nako ti hrsuz nagari uz bašču.

Hele, straža čekala, čekala, al', džaba. Kad vidješe da ga nejma, digoše se i odoše.

Kad, jedno jutro, starica k'o i uv'jek poranila i sašla u avliju da zagrabi vode iz bunara. Ona u avliju, a na sred avlije stoji

-evo mi ti uzo. A u uzlu sve njezine pokradene stvari. Hrsuz joj sve vratio. I povrh svega srezu joj i odozgo metn'o plah kat od kumaša. K'o hediju. Da joj se zafali... Potlje, kažu, posve se proš'o hrsuzluka. Poč'o pošteno raditi' i živjeti'...

Ilhamija se značajno iskašlja i zašutje.

Svi su jedno vrijeme šutjeli.

- Rek'o sam ti, uzmi svoje stvari pa hajde, dok je za vakta
- prosikta ćoravi.

- Ilhamija pokupi stvari, diže ruku spram čela i pođe.

Šutke su gledali za njim.

- Ma, ja bi' njega...! Ko zna koga nam more na vrat namusalatit - zareza jedan.

- Neka ga, nek' ide! Neće, nije on od tih... A ako je do glave, skinuće mu je Dželalija, ne brini! Što da se mi đaba griješimo? On je pravednik, što jest, jest...

A ono što nam je rek'o, sve je `nako... - dodade ćoravi tiho. I to više za sebe.

Ilhamija ostavi šumu i izađe na čistinu.

Bio je još više ojađen nakon susreta s hajducima. Kako ono reče harambaša: - A što Dželalija nije insan? On je vezir! On bi...

- Hej, zemljo! - uzdahnu duboko. - Teško tebi, kad ti se podanici ugledaju u nevaljale gospodare! Kakvu se dobru ti nadati moreš?...

Sunce je pržilo penjući se sredini neba. Put je bio izlokkan, pun rupa i izvaljena kamenja, a on već podobro umoran.

Odluči da predahne. A podne je, sudeći po suncu, bilo na domaku. Rijeka je dolje ispod puta, mamila svježinom. Ljeskala se na suncu i srebrnom grivom poigravala na brzacima. Vrbama načičkane obale bile su pune hlada.

Sade do rijeke, raspredi se i poče uzimati abdest

- Eh, mubarek vodo! - šapnu, kad osjeti njezinu svježinu kojom ga pomilova.

Dok je stajao na namazu osjećao se gotovo bestjelesan. Duša mu je lebdjela negdje u visinama i u zanosu je šapatom izgovarao riječi molitve. Nestalo je bilo i rijeke, i livada, i drveća. Uranjao je u veličanstveno prostranstvo, zamirući od milja koje ga obuzimalo.

Kad predade selam, kao da se prenu i ponovo vrati zemlji. Bio je okružen podnevnim mirom, u hladu jabuke pod kojom je klanjao. Gore, na nebeskom plavetnilu, bijelili su se rijetki oblačići. Poput raštrkane janjadi.

Mrav mu žurno pređe preko nadlanice. Otkinuta jabuka pade u travu. Negdje, podalje, ču se nečiji glas kako nekoga otegnuto dozivlje, pa i on zamuče. Žuna kliknu na jabuci i poče udarati kljunom o deblo. Kratki, tupi udarci, odjekivali su u tišini.

- Je li mi ovo zadnji put da hladujem u ovoj ljepoti Božijoj? - pomisli, a mrav mu ponovo zabrza preko ruke. Ilhamija poželje da se ovdje, pod ovom jabukom, zauvijek smiri, da mu duša, kao maločas, otprhne i nestane u visinama. Kako bi to bilo lijepo, kako bi to...

- Ti si taj Ilhamija? upita neko kroz granje, ali se ne pojavi. On ustrepta. Nemir mu se uvuče u srce.

- Ti si taj Ilhamija? - opet će glas, a onaj koji je to pitao rastavi grane i stade pred njega. Čelenka mu je blistala na suncu i Ilhamija ču kako mu srce čas kuca čas zastaje, pa opet

kucne, pa zastane.

- Dželalija! - pomisli, jer vidje kako u došljaka izviruje kriva sablja ispod binjiša. A binjiš mu širok, zagasito crven, poput usirene krvi.

- Jest, pogodio si, ja sam Dželalija! - potvrdi došljak. Ilhamija je čekao i šutio.

Dželalija mu se još bliže primače. Opet je čuo kako mu srce kuca.

- Zvao sam te u Travnik.

- Evo me, krenuo sam...

Jedva je to izgovorio, jer su mu usta bila posve suha.

- Ne trebaš ići, nemoj se mučiti. Pogriješio sam i kajem se! Vрати se kući. Konj te čeka na cesti. I pratnja te čeka. Da ne ideš sam. Ima hajduka.

Ilhamija jasno ču topot konja i ljudske glasove.

- A ti, kuda ćeš ti? - upita Ilhamija, ne znajući ni sam zašto to pita.

- Ja?... Ne znam. U Travnik više neću.

- I nemoj.

- Tobe sam doš'o i više neću da griješim. Dosta je bilo.

- Hajde, onda, sa mnom!

- Kuda?

- U Žepče.

- Šta ću tamo?

- Budi mujezin u Ferhadpašinoj džamiji. I ja sam tamo! To je moja džamija. Tamo sam imam. I hatib...

Dželalija je šutio. Kao da razmišlja. Čulo se kako uzdiše. Baš kao da će zaplakati.

- Čuo sam da si bio hodža. Da si hafiz - opet će Ilhamija. Usta mu više nisu bila osušena.

- Jesam, bio sam hafiz. Mnogo sam poboravio...

- Budi opet!

- Griješan sam, brate... - šapnu Dželalija tronuto.

- Bog je milostiv.

- Dobro, poći ću kad ti kažeš. A šta ću sa sabljom? Ona mi više neće trebati.

- Slomi je.

- Baš?

- To je najbolje. Nek te ne podsjeća...

Dželalija potegnu sablju, ali je ne prelomi već nasrnu na Ilhamiju. On se od iznenađenja i straha trgnu i probudi.

Gore, na cesti, čuo se konjski topot i ljudski glasovi. Prolazili su kiridžije i trgovci. Išli su u Sarajevo, po robu. Ilhamija je ustao i gledao. Još uvijek pod dojmom sna.

- Eno Ilhamije! - viknu neko od jahača, pokazujući rukom prema njemu.

Drugi mu mahnu i nešto doviknu. Kao da ga je pozivao da

pođe s njima.

On ponovo sjede i okrenu lice rijeci. Želio je da bude sam. Konjanici odjahaše.

- Šejtan me jednako salijeće i kuša - šapnu u strahu i pređe dlanovima preko lica pa se poče spremati. Zabaci torbu preko ramena i dohvati štaku. Krenu s Bismillom. Još uvijek zbunjen.

Maloprijašnji san i snoviđenje s Dželalijom pratili su ga cijelim putem. Osjećao je tegobu koja mu se svalila na srce, pa ga neprestano pritišće i mori. Noćasnji mir i jutrošnje spokojstvo bili su posve iščezli, a potajan strah sve više rastao i uvlačio mu se u srce. Uzalud je nekoliko puta ponovio stihove što ih je iskovao u vatri aška i koje je često šapatom izgovarao, kad god bi mu se nešto teško u životu ispriječilo.

"Ilhamiju ništa više ne smeta, odkad nađe Božijega rahmeta, on ne želi ni od koga himmeta, Allah, Allah, srcem zbori dervišu!"

- Tanak mi je ittikad, tanak! - ukori sam sebe.

Bože, daj mi snage da izdržim i da ne klonem! Pomozi mi, da svijetla obraza i čista srca podnesem i ovo iskušenje! - molio je usrdno, dok su mu suze zamagljivale pogled. S vremena na vrijeme zahvatio bi ga leden talas nespokojstva i straha i zapljusnuo ga sve do grla, a onda bi opet s olakšanjem odahnuo i sve bi mu se odjednom učinilo lahko i nestvarno. Tad bi se stresao, digao glavu i ubrzao korak, kao da želi da čim prije stigne u Travnik i stane pred Dželaliju pa da mu s osmijehom rekne: - Evo me, bujrum! Nastavi svoj posao, ako te nije stid i strah Boga!

Sela i zaseoci kraj kojih je prolazio, provirivali su između zelenila. Kuće, pokrivene pocrnjelom šindrom, odisale su domaćinskim mirom. Badže su dimile. Do večeri je bilo još malo ostalo. Čulo se kako se čobani dozivlju. Tu i tamo, daleko od

seoskih kuća, stajala je u brdu poneka osamljena kućica, slična šćućurenu psu koji čuč i čeka. Nekoga ko će doći.

- Bilo bi najbolje da okrenem kroz sela. Iz jednog u drugo. Dok bi me stigli i našli... - prikrade mu se misao i poče da ruje. Poput crva. I u srcu i u mozgu.

On zaslade i gotovo jeknu: - Šejtane, nalet te bilo, dokle ćeš me iskušavati i patiti! Ostavi me i odlazi!

Onda ubrza korak i poče poluglasno učiti: - Rabbi inni euzu bike min hemezatiš-šejtani ve euzu... (Gospodaru, ja Ti se utječem od sumnji i ubadanja šejtana i utječem Ti se, Gospodaru, da se šejtani ne nalaze u društvu mome).

Ponavljao je to po deseti, po stoti put.

Prije prvog sumraka izbi pred Vranduk. Začudo, što se sunce više bližilo zapadu, a sjene postajale mekše, mir mu se ponovo vraćao.

Pogled mu se zaustavi na kuli vrandučke tvrđave i tad se sjeti maglajskog kadije Sulejman-efendije, koji je prije nekoliko godina tamnovao u Vranduku. "Otišao u Vranduk na kadiluk" -obično bi se govorilo za kadije koje bi tamnovale u Vranduku, jer je u Vranduku bila njihova tamnica. Neki bi se vratili, a neki i ne bi. Sulejman-efendija je bio poštar i slabašan čovjek i nikada se vratio nije. Ne bi mu suđeno da izađe na sunce i dođe kući u Maglaj. Ilhamija ga je u dva-tri maha obilazio. Starac bi uvijek kao dijete plakao. Uvijek bi pitao je li mu šljiva bardaklija još u životu. - Ih, jesam je se, brate, poželio!... - s tugom bi ponavljao. Šljiva je i dalje radala, ali nesretnom kadiji ne bi suđeno da je se ikad više okusi.

Ilhamija zastade pa mu prouči i predade Fatihu. Stara kamena kula mrko je gledala sa Vranduka.

Odlučio je da prenoći u Vranduku.

Glas o njemu stigao je u Vranduk prije njega. Kad uđe u hansku kahvu punu ljudi, razgovora i dima, sve utihnu. Trgovci i kiridžije koji su bili odsjeli u hanu, pripovijedali su da su ga vidjeli na putu, a ona dvojica njegovih hemšerija iz Žepča, kazivali su više nego što su i sami znali.

Kad nazva selam, potihno mu prihvatiše i istegoše vratove da ga bolje vide. U kahvi je bio polumrak, jer fenjeri još nisu bili upaljeni, pa su se lica jedva razaznavala. Jedino je oko kahveodžaka bilo nešto vidnije.

- Ha, je l' to taj? - upita neko iz budžaka, i to nekako sneno, kao u njedra.

- Uduni, domuze! - dočeka handžija Hamzaga, koji je sjedio na šiltetu s druge strane kahveodžaka. Bio je to positan, ali ljutit čovjek, koji je imao običaj istresati se na goste. Svi oni koji su dolazili u Vranduk i padali u han, znali su to i niko mu nije zamjerio. Dapače, nekad bi ga hotimice podboli, ne bi li planuo i na nekog svatrio. Ali, čim ugleda Ilhamiju kojeg je poznavao jer je i sam bio iz Žepča, Hamzaga se diže sa šilteta. Siđe sa široke

- Hoš geldun! Bujrum, muderis efendija!

Prihvati mu torbu i štaku i pomože mu da se uspne na sećiju.

- Sjedi, evo ovdje! - pokaza rukom na šilte na kojem je samo on sjedio.

Kahva je šutke gledala, ne vjerujući da se Hamzaga može dotle upitomiti.

- Za kahvu si, bezbeli?... A ima i dobre smreke, taman je nadošla

- Fala ti, Hamzaga. Prvo bi uz'o abdest i klanj'o, pa potlje, kad iftarim...

- Peke.

Kahva i dalje šuti. Nastoji uloviti svaku riječ i prati svaki njihov pokret.

- Čuo sam da ideš...

- Jah, kren' o sam prid zoru.

- Pošla koka na jaje... - opet će onaj isti, maloprijašnji glas. Hamzaga diže glavu i osinu pogledom u pravcu ćošeta iz kojeg se onaj javljao.

- Uzeću abdest i klanjaću napolju, u bašći - tiho će Ilhamija i poče da se rasprema.

- Peke, samo ti reci... Ademe, daj bardak za abdesta! Metni ga prid vrata i ponesi mahramu! - doviknu Hamzaga momku iza kahveodžaka.

Kad Ilhamija izađe, Hamzaga se diže i ciknu, idući preko sećije prema onome iz ćošeta.

- Ama, čuješ li ti, domuze domuski! Kupi svoje, i polja! Zar nakog čojka da nakiljaš i da mu na njegovu muku pristaješ, sram te i stid bilo! Da je sreće, molio bi da mu noge pereš! A ako ločeš, ne loči u glavu! Polja!

- Neka, nekaaa! Polajnak! - rastegnu onaj.

- Ademe! Ibro! Gon'te domuza! - povileni Hamzaga.

I dok dlanom od dlan, momci onoga skopaše pa ga više iznesoše nego izguraše. Jedan ga nekoliko puta dohvati šakom iza vrata, na što on jeknu i svali se preko praga u avliju. Momci prtvoriše vrata.

U kahvi zavlada tišina.

- Upali fenjere! - naredi Hamzaga.

Žmirkava svjetlost zaigra po čađavoj tavanici. Ljudi živnuše. Neko viknu i poruči kahvu i smreku.

Umalo iza toga vrata se ponovo otvoriše. Pojavi se Ilhamija sa zasukanim rukavima, bez kauka i s mahramom oko vrata. Iza njega je stajao onaj iz ćošeta. Bio se okljunio i gledao preda se.

- Hamzaga, živ bio, pusti ga da prenoći! Kud će sad u noć...?
- molećivo će Ilhamija.

Hamzaga se diže.

- Dobro, kad ti kažeš, a ja mu ne bi' dao! Samo, nek' više ne laje!

- Neće, neće! - mehko će Ilhamija, pa se okrenu onome;

-Hajde, moj sinak, uniđi...

Ilhamija se vrati u bašču.

Kad klanja akšam, Ilhamija i dalje ostade na koljenima. Večernje nebo koje se uskoro osu zvijezdama i gotovo pobožna tišina u kojoj se jedino čula ujednačena pjesma cvrčka, uznesoše ga. Duh mu se vinu visoko iznad Vranduka, a tu na travi, nadomak hana, ostade samo njegovo tijelo, poput napuštena šatora Ilhamijine duše.

Ponovo je bio u zanosu. Da mu se neko tog časa zagledao u lice, vidio bi da je ozareno smirenjem. Bili su to oni uznositi trenuci za kojim je toliko žudio, uporno nastojeći da ih se što češće dovine. Odlutala iskra ponovno se vraćala svome Praizvoru...

Prenu ga Hamzaga. Išao je bačšom s fenjerom u ruci.

- Ama, bio sam se, ako hoćeš, i zabrin'o! Vidim, najma te!
On šutke ustade.

- Evo me, Hamzaga...

- A i ogladnio si, bezbeli...? A kako i nećeš, koliki je dan!
-pride Hamzaga bliže.

- Ogladnio...? Pa, i nisam...

Hamzaga ga začuđeno pogleda. Učini mu se da Ilhamija gotovo nesvjesno odgovara.

Kad udoše u kahvu, žagor se utiša. Ilhamija dohvati torbu, izvadi komad pogače umotan u mahramu i omalen čanak s grudom kajmaka.

- Hamzaga, ako nije vel'ki zahmet, ja bi' da mi se ovo rastopi.-

- Ama, ostavi to!... Već, najbolje bi bilo da odeš gori, u moju odaju, pa da tamo iftariš. Ni ja nisam večer'o, pa moremo zajedno. I meni će bit' slađe! Tamo se, barem, more progovorit'.

- Kako ti kažeš...

Hamzaga mu ponese torbu. Uspeše se uz basamake do kraja hajata, gdje se nalazila Hamzagina odaja.

- Vamo, Vamo, muderis efendija!

Vrata škripnuše. Žučkasta svjetlost fenjera zaigra po sobi. Minder, zemljena peć sa šarenim lončićima, do peći banjica, pa dušekluk. Na zidu, do vrata, dugi nož i mala puška.

- Afedersum, u mene je Vako, po bećarski! - nasmija se Hamzaga.

- Neka, neka, lijepo je...

- Ti sijedi, sad ću ja!

Ilhamija sjede na minder, spusti glavu i zažmirje.

Činilo se kao da je zaspao.

Hamzaga se vrati s velikom tepsijom punom sahana.

- Hajde, bujrum!

- Hamzaga, ako Boga! Šta će ti toľko?

- Ama, nije ništa obaška! Da sam znao da će te put Vamo nanijet', mahsuz bi te doček'o. Vako, šta je dragi Bog dao... Bujrum, evo i smreka! Iftari se!

Jeli su šutke. Nešto sumorno, ali neiskazano lebdjelo je u zraku, mada se Hamzaga trudio da bude što srdačniji.

- Uzmi, dina ti! Nije šta, al', ogladnio si...

- Uzimam, Hamzaga, uzimam.

Kad večeraše i oprawe ruke, Hamzaga iznese kahvu.

- Voliš li gorču U'...?

- Gorču, gorču.

Odozdo, iz kahve, dopirao je žagor, a onda kucnu saz i začu se pjesma. Tiha i nekako žalovita.

- Pjevaju... - frknu Hamzaga Ijuteći se.

- Neka, nek' se vesele. Bolje, već da se žaloste.

- Ma, ono jest, al', opet... Hamzaga će prijekorno, jer mu se činilo nepriličnim da se baš sad svira. Baš sad, kad Ilhamija...

- Ma, muderis-efendija, sve hoću da te pitam, al' nekako mi... - poče Hamzaga nabadajući.

- Pitaj, brate Hamzaga, pitaj...

- Rekoše da si poš'o u Travnik. Da te zove... anamo onaj...

- Zove, Hamzaga, zove...

- Ne znam, ti najbolje znaš, al'...

Hamzaga ne doreće. Kao da se bojao da će raniti Ilhamiju ako kaže ono na šta su obojica mislili.

Nasta šutnja. Neko, dolje u kahvi, podvrisnu.

- Kad bi mog'o, bio bi rad da ti nekako pomognem...-nastavi Hamzaga nesigurno.

- Da mi pomogneš? Nečim?...

- Bi, dina mi, čim god bi mog'o!

- Pa, i ja bi te zamolio.

- Nejmaš me šta molit'! Šta god mogu! Ti samo reci! - živnu Hamzaga.

Ilhamija ga pomilova pogledom. Govorio je tiho, gotovo molećivo.

- Ako se ne vratim, a kakav je vakat nije prilika, raspitaj se za moj mezar i pobodi mi nišane. Kad se mogne. Nije hića. Nek mi se zna za mezar...

- Ne, pobogu, tako! - muklo će Hamzaga.

- Taki je vakat došo, moj Hamzaga. Insan treba bit' na sve spreman.

- Ama, zar baš moraš ići? Ko te tjera? Ostani! Sutradan, ko doja, kreni, pa se po noći opet vrati. Potlje ćemo vidjet'!

Ilhamija se strese. Ko mu to govori kroz usta Hamzagina? Nije li to onaj isti, koji mu je danas izašao na san u Dželalijinoj slici i prilici? Onaj današnji kojeg je tjerao od sebe, jer mu je čitavim putem šaptao da svrne s puta i bježi.

Ilhamija diže pogled i oštro se zagleda u Hamzagine oči, pune strepnje za njegovu sudbinu? Tcc, ne mere bit', to mu sam Hamzaga iz srca govori! Nije to prijevara ni hinla šejtanska!

- Ne mere tako, Hamzaga - šapnu on s nekom oporom gorčinom.

- Ama, kako ne mere? Ko te tjera da ideš, ko?

- Tjeram ja sam sebe! Zar sad, kad sam kaz'o ono što sam bio dužan da kažem i o ovome vaktu i o nevaljalim ljudima u njemu, zar da se sad sakrivam i bježim? Stidio bi' se sama sebe! Ako je ginut', pa nek se gine. Allahu u amanet. Ja sam svoje odužio. Kol'ko sam znao i mog'o...

Hamzaga htjede nešto reći, ali ne reče, već se provrtje na sećiji, baš kao da je htio izaći iz haljina koje su ga stezale. Onda odmahnu rukom i šapnu; - Ti najbolje znaš...

Obojica su neko vrijeme šutjeli. Svaki za se.

Saz i pjesma se ponovo oćutješe. Hamzaga Ijutito šapnu; -Blago si ga hajvanu, njemu je sve poravno...!

Ilhamija se nakašlja.

- Ja ću, Hamzaga, poraniti. Morebit bi najbolje bilo da noćim neđe na sijenu, da nikoga bihuzur ne činim.

- Nećeš, vjere mi, niđe, već baš ovd! Kad god ustaneš i kreneš, ja ću čut' i ispratit' te. Zar sad...

Htjede još nešto reći, ali naglo prekide.

- Pa, dobro, nek bude kako ti kažeš... Neko zalupa na dnu basamaka i viknu:

- Hamzaga,! Hamzaga! Hamzaga ustade.

- Traže me. A ti, muderis-efendija, kako smo se dogovorili. Ja te više neću bihuzur činiti'. Samo da ti prostrem, pa ja odoh.

- Hajde, ti, hajde, ja ću to. Dušek je ovd? - pokaza Ilhamija rukom na dušekluk.

- Sve ti je tuđe. Samo da izvadim. Pa ti potlje prostri. Nakon što je klanjao jaciju, Ilhamija se raspredi i leže. I u kahvi se uskoro sve smiri. Još su se neko vrijeme čuli koraci i poneka nejasna riječ, a onda i to presta. Noć, puna zvijezda, sve živo uspava...

U gluho doba noći pred hanom se očuti tutanj.

Čulo se dovikivanje, zveket oružja i topot konja. Neko snažno zalupa dolje na ulazna hanska vrata i zavika:

- Otvaraj! Handžija, otvaraj!

Ilhamija se prenu. Pridiže se u dušku i osluhnu.

Crne slutnje hladno ga pomilovaše.

Vrata na hajatu škrinuše. Čilo se kako Hamzaga ljutiti gunda:

- Ama, ko je sad...?

- Otvaraj! Handžija, otvaraj! - i dalje se čula lupa i vikanje.

- Čekaj, crko! Kud si navro, nije jangija!

Ču se zatim kako se vrata s treskom otvoriše i kako oni spolja nahrupiše u kahvu. Sve se odjednom izmiješa: i glasovi, i psovke, i zapomaganje. Kao da se sva kahva prevrće. Ponekad bi se razabrao piskavi Hamzagin glas koji se s nekim stalno nadvikivao.

Potraja to čejrek sahata, a onda se sve utiša. Ispred hana se ponovno začu zveket oružja, ljudski glasovi i topot konja, dok i to ne utihnu. Kako dođe, tako i prođe. Kao vjetar. Vrata se na hanu zalupiše. Gvozdeni mandal zveknu.

Umalo iza toga Hamzaga odškrinu vrata na Ilhamijinoj sobi i šapatom upita:

- Spavaš li!

- Ne spavam.

- Uzbihuzurilo te, bezbeli?

- Šta je? Ko je...?

- Pašalije. Traže hajduke. Čuli da su ovdje, oko Vranduka. Neko him reko da su u hanu.

- Pa?

- Odoše. Kiridžije im vele da su hajduci viđeni doli, u šumi. Prema Žepču. Svu mi kahvu privrnuše, pasji sinovi! Dvojicu kiridžija prave zdrave izubijaše. I to sve harbijama! Dabogda him...!

Ilhamija uzdahnu. Sjeti se jutrošnjeg susreta s hajducima. Pohvataće ih i pobiti, bezbeli - pomisli i bi mu ih žao. Ko zna šta ih je otjeralo u šumu...

- Ti spavaj! Do sabaha ima još vakta - šapnu Hamzaga i pritvori vrata. Pri svjetlu svijeeće, onako u gaćama i košulji, nije bio ni nalik na onog sinoćnjeg, kočopernog Hamzagu. Sličio je na očerupanu pticu.

Ilhamija više ne zaspava. Crna tuga svali mu se na dušu. Bi mu žao i sebe i drugih. Učini mu se da nikad svanuti neće. Poče poluglasno učiti, pa u mraku napipa čirak i s mukom užeže svijeeću. Priđe banjici i počeo uzimati abdest.

Uskoro se javiše prvi horozi.

Kad klanja, uze da se sprema. Hamzaga se pojavi na vratima. Kao da je samo na to čekao.

- Pa, ti baš nakastio da ideš?...

- Evo, spremam se.

- Ma, zar baš moraš? Ilhamija se uspravi.

- Hamzaga, zaklinjem te velikim Bogom, ne govori više o tome!

Hamzaga šutke izađe. Umalo iza toga vrati se s uzlom u rukama.

- Nek' ti se najde. Daleko je Travnik... Uze mu torbu i ponese je.

Svitalo je. Kiridžije su samarili konje. Hanske kokoši su gacale po avliji i stresale se. Krupan horoz ponosno se šepurio oko njih.

- Halali, Hamzaga, ako se ne vidimo - zastade Ilhamija kad iziđoše iz avlije.

Hamzaga se tresao. Zagrcnu se pa uhvati Ilhamiju za ruku i poče je ljubiti.

- Neka, Hamzaga, neka!

- Ne znaš kako mi je...

- Nemoj, ne treba se žalostit'... Već, nejmam ti šta dat' za uspomenu do ovaj ćabenski tespih. Uzmi i sjeti me se! I za ono što sam te molio. Živ bio!

Izgrliše se. Hamzaga je glasno plakao. Tek kad Ilhamija odmače, on, tarući suze, doviknu:

- Halali... I, čuvaj se!

Malo poguren, u dugoj crnoj džubi i s torbom preko ramena, Ilhamija je polahko odmicao. Hamzaga je stajao i gledao za njim. Sve dok ne zamače.

Što je jutro dalje odmicalo, sparina je sve više rasla. Tamni oblaci se počеше navlačiti i po svemu se vidjelo da se sprema nevrjeme.

Oko podne zagrmje. Negdje daleko, iza brda. Tutanj, kao da dopire ispod zemlje, polahko se i teško valjao. Tišina sve pritisnu. Ni list da se makne. I ptice zašutjele.

Ilhamija je bio mašio Zenicu. Prve kapi kiše, krupne i mlake, zatekoše ga pokraj Lašve.

On pruži korak. Dolje, kraj rijeke, stajao je mlin. Tu se jedino mogao skloniti. Selo, gore u brdu, bilo je podaleko.

Mlin je bio napušten. Napola razvaljena vrata zjapila su širom otvorena. Dolje, ispod prorijeđenih podnica, voda je

lazala, uvturala se u svrtke i klokotala. Bilo je polumračno.

On uđe i odhuknu. Skide torbu s ramena, otra pokislo lice i htjede sjesti. U dnu mlina nešto se pomače i zareža.

Osluhnu. Režanje nije prestajalo. Čula se i piska.

Oči mu se privikoše na pomrčinu. Ugleda psa. Ležao je u uglu. Ispod njega se nešto sitno migoljilo i piskalo.

- Kuja sa šćenadima! - šapnu on i raznježi se. Kuja bijesno zalaja.

- Eh, hudnice huda, đe te je nevolja nan'jela! Gladna si, bezbeli...? Pričekaj, ima nešto za tebe, samo da nađem... - sjeti se Hamzagina uzla i poče roviti po torbi. Odvali komad pečena mesa i pođe prema uglu.

Kuja se pridiže i nakostriješi. Prijeteći zareža.

- Ama, vidi je! Ne boj se, neću ti ništa! Evo, pa jedi! - baci joj meso.

Kuja ga onjuši i zgrabi. Žderala je halapljivo. Kosti su krčkale pod zubima.

- Evo još, evo! - priđe joj bliže. Sad ju je jasno vidio. Bila je žuta. Čitavo klupko štenadi gmizalo joj je ispod trbuha. Nije više režala.

On se vrati u drugi ugao. Leđima se nasloni na brvna, a laktovima opre o isturena koljena. Glavu nasloni na ruke i osta nepomičan.

Gromovi su se sustizali, a kiša nemilice lila. Vjetar je mlatio vratima i nanosio kišu pravo u mlin. Kad bi gromovi protutnjali, a vjetar na mahove jenjao, čula bi se sitna piska štenadi.

Slike pred Ilhamijininim očima počеше se redati.

Ukaza mu se Žepče. Lijepo, sve u suncu. Pa Ferhadpašina džamija. Bijela, poput labuda. Ugleda zagasito modre šare na ćabenskoj serdžadi prostrtoj po mihrabu. Osjeti joj mehkoću na dlanovima i ćelu. Tako ju je uvijek osjećao kad god bi padao na sedždu. Ćinilo mu se da ćuje onaj dobro poznati šum safova koji se dižu za njim. I topovi su pucali. Bio je Bajram. Ljudi su mu prilazili. Grlili se.

- Inšallah, dugo godina u zdravlju i rahatiuku. Zajedno ako Bog da!...

Progleda i strese se.

- Ama, zar opet!... - šapnu u strahu. Mlinska vrata su pod naletom vjetra silovito mlatila.

- Allahu moj, pomoz mi! Ojaćaj me!

Gromovi ućestaše. Njihov tutanj, od kojeg je i zemlja podrhtavala, nije gotovo ni prestajao. Ćinilo se da razdiru i drvo i kamen. Plamene zmije svjetlica sustizale su se, bježeći ispred gromova koji su ih gonili.

- Subhanelleai jusebbihur-radu bi hamdihi velmelaiketu min hifetih (I grmljavina slavi Allaha zahvaljujući Mu, i meleki iz strahopoštovanja...) - ućio je poluglasno.

Smraći se. Pa zastudje. Nešto u daljini zlokobno zašišta i poče da se primiće. Gromovi pomahnitaše. Po mlinu zabubnja kao da kamenje pršti.

- Led!... - šapnu on sa zebnjom.

Gore, u selu, usplahireni domaćini su istrćavali iz kuća, iznosili sofre i sadžake, naopaćke ih okretali prema nebu i ezanili. Slijepi melek koji je išao pred tufanom, trebalo je da ćuje ezan i skrene s puta, pa da odvrati led od njihova polja.

Pred mlinom odjednom nastaje strka. Čitav buljuk pašalija, mokrih i ustrašenih, skakao je s konja i utrčavao u mlin. Uznemireni konji su njiskali, a ljudi se nadvikivali. Unesoše jednog ranjenog pašaliju. Drugog, koji je bio svezan, uguraše i pribiše uza zid.

Ilhamija je šutke gledao. Kuja je bijesno lajala, stojeći ispred Joge u kojoj su se slijepa štenad jedno preko drugog prevrtala.

Tufan je mahnitao. Činilo se da će se mlin svakog časa otkrpiti od obale i otisnuti niz vodu. Pašalije umukle pa ustrašeno gledaju i čekaju. Neki su i okrvavljeni. Svako se o sebi zabavio.

Ilhamiji niko ni mukajet. Samo onaj svezani digao glavu i upro pogled u njega. Pa ga ne skida.

Ilhamija ga prepoznade. Bio je to onaj ćoravi, hajdučki harambaša, s kojim se jučer susreo. I Ilhamiji odjednom postade jasno: to su one iste pašalije koji su noćas nahrupili u Hamzagin han i otišli da gone hajduke. Pa su ih ili pobili ili rastjerali. A ćoravog su živa uhvatili. Sad ga vode. U Travnik, bezbeli. Da dijeli s njim zajedničku sudbinu...

Ćoravi je s mukom pokušavao da se pridigne i sjedne. Lice mu je bilo krvavo i podbuhlo. A onim jednim okom, krupnim i izbuljenim, jednako je gledao u Ilhamiju. Pogled mu je, kako se Ilhamiji činilo, bio pun jada i prijekora.

- On, morebit, misli da sam ga ja... - sjeti se i zadrhta. Nevrijeme počeo da jenjava. Led presta, a i vjetar utihnu.

Oblaci naglo prepukoše i ukaza se vedrina. Razgali se. Sunce zasja. Sve zamirisalo svježinom.

Pašalije živnuše. Ustumaraše se.

- Momci, šta je s konjima! Vid'ite šta je s konjima! Da ne bude pjehe...- zavika jedan.

- Eno hin pod drvetom. Murataga, ne brini!

- Hajte, šta čekate, skup'te hi! Da se ide! Vakrat je! Pašalije pokuljaše iz mlina.

- Vode, Murataga, vode-eee! - jauknu ranjeni pašalija, držeći se rukama za trbuh.

- Stander..., ne znam u šta ću? Ploška mi je ostala na konju...

- Neka, ja ću...! - javi se Ilhamija, vadeći čanak iz torbe. More i u ovome...

Led se napolju bijelio. Blistao je na suncu. Bilo ga je za čitav prst.

- Dede, napi se! - ponudi Ilhamija ranjenika, vraćajući se s punim čankom.

Pašalija je požudno pio. Polajnak, polajnak, nemoj naglit'!

Pa ponovo izađe. Kad se vrati, ćoravi ga dočeka pogledom. Nijemo ga je preklinjao.

- Bi l' i ti?... Dede, dede, napi se...

- Jok njemu! Stani! - prodera se Murataga.

Ilhamija ne odmače čanak. Ćoravi je k'o mahnit srkao. Voda mu se cijedila niz bradu.

- Ama, čuješ li šta ti govorim! - ruknu Murataga i izbi mu čanak iz ruku.

Čanak se odvalja i zaklopara. Kuja zarezā.

- Ko ti reče da mu daješ? - izdrelji Murataga oči.

- Veli da je žedan...

- Nek' crkne! Znaš li ti ko je on?

- Znam...

- Ko?

- Insan.

- Insan! Hajduk, a jok insan! Čuješ li: hajduk! I to najgori!
Za vješala!

- Ja ga takog ne znam...

- Ti ga ne znaš! Već, kako ga ti znaš? Da mu, belćim, nisi pupak rez'o? - posprdno će Murataga.

- Nisam, al' jesam se sret'o s njim.

- Će si se sret'o?

- Jučer, u šumi. Više Žepča.

- Doček'o te, ha? Pa te orobio

- Jok vala, nije. Dočekali me drugi, pa me odveli prid njega.
Bili su mi uzeli kesu, pa mi je on vratio. Nudio me da jedem.

Murataga je začuđeno gledao. Pa se posprdno nasmija.

- Haman si ti malo...? - i zavrtje prstima iznad glave.

- Morebit, al' kazujem kako no je...! I para mi je davo. Kad je vidio da nejmam više već nekol'ko groša, davo mi je stotinu.
Nek' ti se najde, veli...

Muratagi prekipje.

- To ti njega, haman, braniš, ha? - unese se Ilhamiji u oči.
- Allah mi je svjedok da je vako bilo.
- Ma, stander! Ko si ti? Okle si?
- Derviš. Iz Žepča.
- Će ti je teskera? Daj teskeru!
- Teskere nejmam, al' imam kadijino pismo.
- Daj! Će ti je? Ilhamija izvadi pismo.

Murataga uze pismo, razmota ga i poće razgledati.

- Ovo je turski... Znaš li šta je u njemu?
- Znam.
- Kazuj, da ćujem! Ilhamija se iskašlja.

- Stoji, da se Abdulvehab bin Abdulvehab Žepčevi, zvani Ilhamija, imam i hatib Ferhadpašine džamije u Žepću, a ja sam taj, upućuje u Travnik, po zapovjedi carskog valije Dželaluddin Ali-paše..

- Baš tako kaže?
- Tako.
- Pa, što ideš pjehe? Će ti je konj? I, što si sam?

- Sam?... Ja nisam nikad sam. Allah je iznad mene. A u meni su dvojica. Pa se usput razgovaramo. A onda ibadet činim. Tad sam najsmireniji... A pjehe najvolim, jer neću da patim hajvana...

- Na svašta sam udar'o, al na take k'o ti...! - odmahnu Murataga objema rukama. - A ne znaš što te vezir zove...? Ne bi' rek'o da si učen pa da je poradi toga?

- Pravo kažeš, i nisam. Garib sam, k'o i mlogi...

- Murataga, evo konja! Svi su na broju! - viknu s vrata jedan pašalija.

- Hajte, smjestite i ovu dvojicu, pa da se ide... - A onda se okrenu Ilhamiji: - A ti se prođi merhameta, jer ti vaki k'o što je ovaj mogu dohakati! To ti ja kažem!

Ilhamija se sjetno osmjehnu.

- Ko nejma merhameta spram drugih, neka ga ne išće ni za sebe! Gledam, maločas, kad je sijevalo i grmjelo, svi se ustravili. Ja kako li će bit', brate moj, kad sunce potamni i planine jedna prema drugoj krenu: kad vode provru i kad se mrtvi dignu iz kabura i prožive: kad se džennet i džehennem otvore! Kako ćemo onda iskat' merhameta, kad ga spram drugih nismo imali!

Murataga htjede nešto reći, a onda odmahnu rukom i šutke pođe.

Dok su ćoravog izvlačili za noge, Murataga zastade kraj vrata.

- Čekaj, pones'te ga - reče pašalijama. Ćoravi se pogledom oprostili od Ilhamije.

On osta sam. Stajao je neko vrijeme oborene glave, nepomičan i ožalošćen, sve dok se topot konja posve ne izgubi.

Onda se prenu. Uze torbu, povadi sve Hamzagine stvari i poče ih redati ispred kuje.

Evo ti mesa, i pogače, i pite, i ... svašta! Ovo je tvoja nafaka

Tebi je preče već meni!

Kuja je cvilila i mahala repom. Slijepa štenad su se ispod nje prevrtala i piskala.

- E, moj Hamzaga, jesi se osevabio, da samo znaš! -šapnu razdragano pa izađe iz mlina i sade do vode da uzme abdest.

Nije imao gdje klanjati. Napolju je bilo mokro, a u mlinu nečisto, pa odluči negdje usput klanjati podne. Prije nego što pođe, još jednom se okrenu prema ćošetu iz kojeg je piska slijepa štenadi neprestano dopirala.

- Hej, mahlukatu Božiji, kol'ko će vas u životu ostat'?... Će li ćete se razmiljeti i doklen ćete stići?

Pomisao na ćoravog još ga više ožalosti.

- Svi smo jadni i ćemerni! Nek' nam je Milosnik na pomoći!

Uspe se uza stranu i izađe na cestu.

Cesta je bila puna lokvi i blata. Još neistopljen led hrskao je pod nogama. Htio ne htio, morao je preko blata i vode. A firale su mu bile odozdo gotovo progledale.

Ne zna se u šta je bilo žalosnije pogledati.

Gotovo dozrele šljive, modre i jedre, ležale su pod mokrim stablima s kojih su visjele polomljene grane, a na ojaćalim kukuruzima listovi su bili oćerupani, a strukovi polomljeni. Slično je bilo i s ostalom ljetinom i voćem. Samo je nebo bilo ćisto i umiveno, s blistavom dugom propetom od brda do brda. Cvrkut ptica, glasniji i veseliji no obićno, dopirao je sa svakog grma i drveta.

- Ja ćudna jazuka, ja ćudna jazuka! - šaptao je Ilhamija, razgledajući pustoš oko sebe. - Tcc - ccc...!

Uskoro nabaša na ciganske čerge. Bili su se ulogorili na meraji, uz sami put. Žene su raspuhivale vatru ispred crnih i pokislih čergi, dok su mršavi konji, još uvijek mokri od nevremena, pasli po meraji. Nekoliko muškaraca bilo se okupilo oko teleta, obješena o granu osamljene jabuke-divljake.

Čim djeca ugledaše Ilhamiju, potrčase mu u susret.

- Daj nam koju akču, Bog ti dao, dedo! Nemoj proć' a da nam ne daš! Bog ti dao! - pružali su ruke i vukli ga za džubu.

On zastade. Podari djeci po akču-dvije, pa se uputi do muškinja.

- Koljete, dobri ljudi?

- Koljemo, jah! Grom ubio tele, pa nam ga dali. Vidi, sva mu koža spržena! I meso mu je s ove strane haman pečeno. Vidi! Pocrnjele!

- A mogu l' vas nešto zamolit', dobri ljudi...? Bilo bi vam sevab...

- Hajd', da čujemo! Morebit' se nagodimo. Ilhamija se iskašlja.

- Gori, u mlinu, leži kuja. Okotila se, hudnica. Pa, da joj nešto odnesete, to sam vas htio zamolit'. Ne morate danas, more i sutra. Niko joj ništa nejma donijet'. Bojat' se je, krepaće, hudnica. I ona i šćenad. A vi ste ovdje, blizu, mogli bi...

- Ovdje smo mi, efendija, vavik ovdje! Ovaj novi vezir neda nam da se maknemo. Skapaćemo, pobogu! Šta je ovo, šta se ovo radi, ovoga nikad nije bilo! Kotlari su išli kud su šćeli!

A sad, čujemo, ne smiju ni age, ni begovi, ni niko drugi brez teskere. A nama, kotlarima, ne daju teskeru. Ja sam ceribaša, bio sam poš'o da pitam, da tražim, pa me pašalije umalo nisu

ubili. Kidisali na me k'o vuci! Nisam doš'o ni do kadije, a kamoli do vezira!... Ne valja ovo šta se radi! Kakav je ovo vakat i kakav je ovo vezir...?

- Jah - uzdahnu Ilhamija. - Teško je, teško. - Već, ne kazaste mi hoćete l' me poslušat'?

- Pa, moglo bi, nije da ne bi moglo, samo, znaš kako je: pašče mlogo jede! Pogotovo kuja kad se okoti! - nastavi ceribaša, vadeći iz teleta još uvijek toplu utrobu.

- Daću vam nešta za hediju. Evo... ovih nekol'ko groša. To mi je sve. Da imam više, dao bi', vjeruj se!...

- Pa, dobro je i to. Vidim, duševan si, pa ćemo te poslušat'. A de reče da je kuja?

- Gori, u mlinu, nije daleko. Nejma ni čejrek sahata. Mlin ne melje, niko u nj ne zalazi, pa, zato...

- A-aa, u mlinu! Znam, znam, kako ne bi' znao. Poslaćemo djecu da joj nešto odnesu. Biće kostiju i ... naći će se nešta, ne brini! A ako baš bude dobra kuja, morebit ćemo je uzet'. Jer, znaš kako je, nama to treba!...

Ilhamija se rascva.

- Eh, živi bili, Bog vam dragi dao! Al ćete se osevabit'! Ko kad je nejma ko obić'. A i ona je Božiji stvor...

- Pa jes', znamo mi to. Samo, vidiš, kako to ide: za svakog drukčija pravda! Ima insana k'o što si ti, koji se i za kuju brinu, a o nama niko ni habera! Ovaj vezir je, kako ću ti kazat, ponajgori od svih! Svijet ga, bogami, kune će stigne! A kunemo ga i mi! Šta da radimo na ovoj goloj ledini? Kad bi on bio ko što si ti, pa da se živa mira ne da! Delva je njemu bacila grah, pa kaže da neće dugo! A Delva zna, samo, on ne zna!

Oko Ilhamije se bilo sve okupilo. I muško i žensko, i staro

i mlado. Pa čak i nekoliko pasa koji su išli uz čergu i sad se vrtjeli oko teleta. Jedno od djece bilo je kriomice zavuklo ruku u Ilhamijinu torbu. On to osjeti, pa se okrenu i nasmija:

- Nejma, sinak, ništa nejma... Ne traži...

- Rusko! Dabće dad! - opsova ceribaša Ijutito i mlatnu dijete izvađenom džigericom po glavi. Svi udariše u smijeh, a ceribaša će Ilhamiji:

- Ništa ti ne brini! Kuja će svoje dobit'! Pas bio ko slag'o! Već, đe si ti poš'o?

- U Travnik.

- Au-uuu! U Travnik! Hajde, nek ti je sa srećom. Ja, da me tamo na halvu zovu, ne bi'! A veziru bi najvolio poslat' evo ovo - pokaza ceribaša teletu pod rep.

Svi ponovo udariše u smijeh.

- Zovn'o bi te da ostaneš, da malo s nama sjedneš i jedeš, al' ti, bezbeli...

- Fala vam, dobri ljudi...

- Delvo, reci efendiji šta ti je palo u grahu! Šta kaže grah za vezira, ha?

Stara, krezava žena, lica zgužvana ko mušemali fenjer, izvadi lulu iz usta i pijunu pa razgazi.

- Nije duga vakta, veli Delva - protumači ceribaša. - U zemlju će, kaže, ubrzo. Hoće, akobogda! Pogodiće Delva!

Ilhamija se još jednom zahvali ceribaši. - I pripaz'te onaj mahlukat, živi bili!

- K'o što nas vidiš! Opet ti kažem: crko ko slag'o! Reko sam

ti!

Lahak i vedar, Ilhamija krenu cestom.

Ceribaša poče da čejreči tele. Vatra se pod kodovima bila razgorjela. Spremala se bogata gozba.

Što je Ilhamija dalje odmicao, tragovi nevremena bili su manje vidljivi. Kao da je led samo u prolazu bio dotakao taj kraj.

Uskoro naiđe na selo. Ugleda nisku drvenu munaru na dnu sela pa se obradova.

Uspe se na sofe i zanijeti podne. Kad doklanja, nekoliko seoske djece bilo se okupilo ispred džamije i radoznalo ga gledalo. Jedno se primače pa odiže njegovu potešku dervišku štaku prislonjenu uz sofe.

- Šta je, je l' teška? - nasmija se Ilhamija navlačeći firale. Postariji seljak, obučen u bijele čadorbezne gaće i košulju, sa crvenom tkanicom oko pojasa i šarenim peškirom oko ćulaha, primače se.

- Selamun alejkum!

- Alejkumus-selam.

- Merhaba ti!

- Merhaba.

Seljak je jedno vrijeme šutke stajao i gledao Ilhamiju. Mjerio ga od glave do pete.

- Haman si jabandijal

- Jah, jesam.

- A, more l' se znat' okle si?

- Iz Žepča.

- Pa, neđe poš'o?

- U Travnik.

- U Travnik!... Lijepo...

- Jesam li daleko?

- Pa, kako ću ti rijet'..., ako bi pohitio, do akšama bi mog'o u Vitez. A potlje akšama i ne mereš u Travnik. Ne daju...

- Ne daju?

- Jok, ne daju... - diže seljak glavu i osta otvorenih usta, ali ništa više ne reče. Samo je i dalje gledao u Ilhamiju.

- Onda ću pohitjet', da makar do Viteza.

- A konja, nejmaš?

- Nejmam.

Ilhamija pomilova djecu i pođe.

- Allahemanet.

- Allahemanet... tiho će seljak, pa se okrenu i osta gledajući za njim.

Jurio je. Neka čudna lahkoća bila ga obuzela. Odjednom zastade, pa se sam sebi nasmija:

- Ama, kud sam ovoliko pohitio?... Ceribaša reče da ne bi u Travnik ni na halvu, a ja...

Prvi put, otkako je pošao iz Žepča, poče razmišljati o Dželaliji. Ovaj put mirno, bez one pritajene zebnje i nemira koji su ga pri pomisli na Dželaliju dotad obuzimali. Već sutra, ili za koji dan, naći će se s njim oči u oči. Premda nije dvojio šta će mu kazati, pitao se kako će teći taj njihov susret i razgovor. I, kako izgleda Dželalija. Je li onakav kakvog ga je u snu vidio? Naoko blag i skrušen, a onda, odjednom, ko sjaj gole sablje... Kojih je godina? Je li, možda, hejbet, smrknut, težak u pokretima, promukla glasa i opaka pogleda. Hoće li nasrnuti na njega ili će dopustiti da mu kaže što mu je nakanio kazati... Čuo je da je Dželalija vješt i brz na jeziku ko malo ko, pa da čak i pjesme piše, da je hafiz, da se bavi naukom, da voli sve što je lijepo... Pa, ako je sve tako, kako može raditi ono što radi? Ili, možda, baš mora tako?...

U tim mislima, a da ni sam ne zna kako, Ilhamija pred sami akšam izbi u Vitez.

Dok je na obali Lašve uzimao abdest, sa džamije u Vitezu zauči ezan. Ilhamija se potra, spusti rukave na anteriji, obu firale i navuče džubu. Uze stvari pa pohitje. Stiže u džamiju u posljednji čas.

Poslije akšama, među prvima izađe iz džamije. Dok je, sjedeći na sofama, obuvao firale i razmišljao gdje će konačiti, neko ga oslovi:

- Šejh-efendija, ma, jesi l' to ti?

Fenjer pred džamijom škrto je osvjetljavao. On diže glavu i zatrepta, gledajući u postarijeg omalešna čovjeka koji je stajao pred njim i osmjehivao se. Bio je u džubi i s ahmedijom na glavi. Po tome, i po glasu, Ilhamija poznade da je to džamijski imam za kojim je maločas klanjao.

- Jesam, ja sam...

- Ti mene, bezbeli, ne poznaješ, al' ja tebe dobro znam! Vid'o sam te u tekiji u Živčićima ima trijes' i tol'ko godina!

Odma' sam te prepozn'o! Mašallah, nisi se mlogo ni postar'o! A ja sam, biva Topalhodža, Omer Topalhodža, imam...

- Je l', je l'...

- Ne znaš kol'ko mi je drago što sam te vidio! Ah, moj šejh efendija, moj šejh efendija! - sklapao je Topalhodža ruke na prsima, rohnući od radosti koja mu se ogledala i na licu i u očima.

Ljudi se počеше okupljati oko njih.

- Braćo, ovo vam je šejh Ilhamija! Svi ste čuli za njega! Ako ništa, slušali ste njegove kaside - okrenu se Topalhodža džematlijama, od kojih su većina bili seljaci u bijelim čadorbeznim gaćama i crnim jelecima, a tek poneki obučen po gradski: u čohali čakširama i anteriji.

Ljudi su se propinjali na prste da ga bolje vide. Jedni se uspeše i na sofe.

- Nek' si nam, beli doš'o! Bićeš mi musafir Već, i ne pitam te kud si poš'o? - nastavi Topalhodža. - Bezbeli ćeš u Travnik? Muderizu?...

- Jah, u Travnik... - tiho će Ilhamija.

- Neka, neka, lijepo! Pa ćemo, akobogda, do jacije i potlje jacije malo posijelit'. U Travnik, i 'nako, sad ne mereš. Već, jesul ti ovo stvari? A đe ti je konj?

Ilhamija dohvati torbu.

- Nejmam konja, pjehe sam...

- Ja okle, pobogu?

- Iz Žepča-

- Ah, pobogu, šejh-efendija! Bezbeli si se umorio? A kad si kren'o?

- Prekjuče, prid sabah...

- Ja, jel tamo, đe si prolazio, bilo leda?

- Bilo je, i vel'ki je zijan bio.

- Elhamdulillah, nas je obišlo! Bilo je vel'ke kiše i puhalo je, al' leda, Bogu fala, nije bilo.

Topalhodža mu uze torbu iz ruku i propusti ga na desnu stranu.

- Nejsse, nočas ćeš se odmorit'. Bujrum!

Ljudi krenuše za njima. Usput su se sašaptavali o Ilhamiji, dok je Topalhodža jednako ponavljao: - Ah, ah, ne znaš kol'ko mi je drago! Ko bi se nad'o da ćeš nam izbit'!

Selo je mirisalo dimom, jomuzom, zrelih travama i ljetom. S Lašve se čulo kreketanje žaba. Iza otvorenih kućnih vrata žene su se vrtjele oko crveno osvijetljenih ognjišta. Doprla bi poneka izgovorena riječ, koja bi poput ptice prhnula iz kuće i nestala u sumraku. Ljudi su se usput osipali. Kako bi koji došao do svoje kuće, tako bi i skrenuo.

- Allahemanet...

- Allahemanet, Mešane...

Stigoše do niska, naherena kućerka. Čučao je na brdašcu iznad samog puta.

- Ha-h, evo nas!

Stadoše. Ostalo ih je bilo sedam-osam.

- Braćo, šejh-efendija će se malo odmorit', pa ćemo, akobogda, na jaciju. Zov'no bi vas u kuću, al' znate da je u mene potijesno, a i šejh efendija je umoran.

- A što musafir ne bi meni? Ima se đe i posijelit' i konačit'! Što da se pribija kod tebe? - istupi sredovječan, naočit čovjek koji je i po nošnji odudarao od ostalih. Čitavo je vrijeme išao uz njih dvojicu, ali se nije uplitao u razgovor. Sad, dok je govorio, kao da se otresao na Topalhodžu.

- Eh, moj Sinanbeg, ako je po tome, pribijat' će se insan i u kaburu, al' nekima ni tamo neće bit' tjesno... - dočeka Topalhodža k'o s nokta. A jednako se smjehuljio.

- Neka, neka, nemojte! Imam-efendija me je prvi zov'no, pa ću njemu. A tebi fala, ko bratu... - smireno će Ilhamija.

Topalhodža se okrenu:

- Šejh-efendija, samo da upalim vidjelo! Ti malo pričekaj. Znaš, uzbrdo je. A mrak je...

- Kad se budeš vrać'o, meni ćeš! Pravo meni! Ne znam kud ćeš njemu, kad nejmaš kud! - ljutio se Sinanbeg.

- Kad se budem vrać'o... - šapnu Ilhamija kao iza sna.

- Jah, kad se budeš vrać'o. Ne znaš kol'ko ćeš ostat' u Travniku?

- Kol'ko ću ostat'?... Ko to zna?...

Sinanbeg ga je odozgo gledao. Bio je mnogo viši od Ilhamije.

- Što, da te nije vezir zovn'o?

- Jest...

Sinanbeg se iskašlja, pa se šutke okrenu i pođe. I drugi se počeše razilaziti.

Gore, u kućerku, žmirnu svjetlost. Topalhodža je silazio s upaljenim lučem u ruci.

- Bujrum, šejh-efendija! Šta je, šta bi s njima?...
- Odoše, razidoše se... - osmjehnu se Ilhamija žalovito.
- I bolje je. Da barem s mirom progovorimo.

Kad udoše u kuću, Topalhodža se poče ispričavati:

- Afedersum, šejh-efendija, u mene je malo... kako ću ti rijet, sjeromaški, al' znam da ti nisi muhanat... Ja sam ti sam u kući, pa..

Ilhamija je tek sad mogao bolje sagledati Topalhodžu. U okračalaj vehdoj džubi, nurli lica i plavih očiju, kratke žute bradice i s osmijehom koji mu nije silazio s lica, sav je zračio nekom djetinjom bezazlenošću. Ali, bio je govordžik! Jednako je nalazio povoda za to.

- De, dina ti, šejh-efendij, raspredi se! Sjedi lijepo, ko da si kod svoje kuće! Sad ću ja nama spremit' večeru. Samo ne znam, šta bi ti najvolio?

- Ja bi' da se napijem vode.

- Sad ću ja, sad! Bilo je i smreke, al' potrošilo se. Nejse, opet ću ja zakiselit'.

Ilhamija je naginjao bardak, a Topalhodža je nabrajao:

- Ima, efendum, mladog sira i jaja, pa mlaćenice, pa pite tikvenice, pa se more zaklat' i pilića, samo ćeš morat' malo pričekat', pa...

- Ama, Omer-efendija, pobogu! Nisam ja doš'o na zijafeti
Iznesi šta je dragi Bog dao! Ubi dvoje-troje jaja i malo mlijeka,
pa - elhamdulillah!

- Eh, da sam znao da ćeš izbit', drukčije bi' ja!...

Dok se Topalhodža bavio oko večere, vrteći se uz ognjište smješteno u prednjem dijelu nepopođene kuće koja je imala još i dva na sokak okrenuta sobička, Ilhamija je umoran kunjao. Pred oči su mu izlazili događaji današnjeg i jučerašnjeg dana. A sutra će, akobogda, u Travnik. Pri pomisli na to, zazebe ga. Ponovo dohvati bardak i napi se. Topalhodža, koji je bio za kratko zašutio, nastavi da govori. Uz to je traio suze, jer ga je dim ujedao za oči.

- Ja sam ti, šejh efendija, preklani obudovio. Imam i dvi' šćere, koje su udate. Daleko su odavle. Jedna oko Dervente, a druga još dalje: kod Višegrada. Da mi je lahko, nije, al' reda je saburit'. A sijeda mi je bila, allahrahmetejele, pravi dosti Da je dragi Allah obraduje - uzdahnu Topalhodža.

- Ja, kako ti je ovd, jesi l' odavna u Vitezu?

- Kako nisam, moj šejh efendija, Ima trijest godina! A, kako ću ti rijet: nije ružno! Ljudi k'o ljudi. Ko i svugdi. Pazim da se ni o šta ne ogriješim, kazujem kol'ko znam, učim djecu, držim džamiju, pa elhamdulillah!... Nek' me dragi Allah uspaži, a ljudi, kako hoće. Svakako je ovo kratka vijeka. Zato se ni za šta i ne otimam...

Ilhamija pređe pogledom po sobi. Dvije izlizane ponjave prostrte po podu, sećijica s jastucima napunjenim slamom, zeleno obojen sanduk i na njemu tanak dušečić, jastuci i jorgan. I nekoliko ćitaba u pendžeru.

- Ne znaš kol'ko mi je magbul što si mi musafir! - nastavi Topalhodža. - Sinanbeg je htio da pređeš njemu, a ti veliš - meni ćeš! Eh, jest mi magbul! Ono jest, u njega bi ti bilo stoput bolje. Hem kuća, hem prostijerka, hem... - nejma šta nejma!

Ko u vezirskom konakul Nadaleko ga nejma zgodnijeg! Vidim, nije mu pravo, al' Allah džellešanuhu je htio da i mene nečim obraduje! Otkako sam se Sinanbegu neke godine zamjerio, jednako puše na me. Ne mere da mi zaboravi i halali...

- Nešta?

- Ama, šejh efendija, mor'o sam! Krov nam se na mektebu bio provalio, a i čuvarovi, haman, bili legli. Pa mu ja velim da bi mekteb trebalo iz temelja opravit' il dić' novi. A ko će, ako nećeš ti - velim mu. A on izdreljio oči na me.

- Sto baš ja? - veli.

- Zato što imaš okle! Nek' ostane neki hajrat i iza tebe - kažem mu.

- Ostaće Enes, veli on, pa nek' on diže hajrate. - A Enes mu je, biva, sin.

- E, ne mere tako - opet ću ja, pa mu kazujem kako je neki čojk, zgodan ko i on, isto tako govorio i jednako se sakriv'o za sina. Pa mu onda jedan star al' pametan hodža rekne da sa sinom po mraku krene preko brvna koje je bilo prebačeno priko naka potoka što je tek'o kroz to njihovo selo. Samo, veli mu hodža, nek' sin s fenjerom ide pozadi tebe, a ti hajde prid njim. Hele, tako i bude. I, šta bi? Nisu dobro ni zakoračili na brvno, a otac ti s brvna pa - buć u vodu! Obe je noge polomio.

- Hodža, crko, na šta me navrati! - zavika iz potoka.

- Jah, efendum, tako je to - veli mu hodža. - Svak ispid sebe treba da sv'jetli i svoj fenjer nosi. Brvno ti je što i Sirat ćuprija, a fenjer su tvoja dobra djela. Ne budeš li hin im'o, zna ti se: ode u džehennem! Džaba ti je ako onaj što iza tebe ide nosi svoj fenjer i svoje vidjelo, pa makar ti i evlad bio. Od toga ti slaba fajda... I eto, otada, Sinanbeg me očima ne mere. Čuo si ga...

- Jahhh, tako je, moj Omer-efendija, baš tako! Svak' za se! Svak sa svojim fenjerom!

- I ja to velim!... Eh, evo čimbur, a evo i mlaćenica! A evo i kukuruza! Da sam barem znao pa da nam ispečem pogaču! Al kad nejma domačice u kući, tako ti je...

- Neka, neka, elhamdulillah i na kukuruzi! Ne valja bit' asija!

- Ono, šejh-efendija. A da ti pravo kažem, htio sam se ja ponovo oženit', jer nije lahko bit' sam, a i 'nako... Al, još je teže dobru ženu nać! Neđe, uz Ramazan, bio ja na sijelu kod muderis-efendije u Travniku. Biva, odem mu ponekad, zijaret ga učinim, jer, malo je nakih ljudi. A i on mene, vala pazi. Drag sam mu nešto, pa eto... Nejse, puna odaja ljudi. Hodža i begova ponajviše. Progovori neko o ženidbi, a ja velim da bi se i ja ženio. Kako ja to rekoh, kad Vamo jedan, puče na me!

- Zar te nije stid tako star, i zar ti je do toga, i Vako, i 'nako, osu na me, ko da sam, bogami, po Travniku popalio! Ma stander ti! - velim ja. - Da je žena ko buha, pa da se neviđeno more uvuć' pod jorgan, pit'o bi te ja! Šta mi se tu praviš šeho i evlija! Kako ja to rekoh, sva odaja prasnu u smijeh, a moj ti muderis efendija sag'o glavu, a vidim i on se smjehulji. Potlje me bi stid što rekoh prid njim...

Ilhamija i sam oborio glavu, pa smije li se, smije. Lahkoća i iskrenost koji su izbijali iz Topalhodže, razgaljivali su ga, mada mu je čemer bio u srcu.

- Blago tebi moj Omer-efendija! - odmahnu rukom i ponovo se osmjehnu.

- Vako ti je, šejh-efendija! Ja kako mislim, tako i kazujem. Pa se počesto i opržim. Ko i sa Sinanbegom...

Do jacije su proveli u razgovoru. Ilhamija je najviše šutio i slušao, a Topalhodža je govorio. Skakao je s predmeta na

predmet, ali je tako slikovito i sočno pripovijedao, da ga je bila milina slušati. Ilhamija je za čas bio na sve zaboravio, toliko ga je Topalhodža svojim pripovijedanjem zanio. Osjećao je kako mu se i duša i tijelo odmaraju.

Dok je razlijevao kahvu, Topalhodža je negodovao: Haman je ačit. Ko kad nejmam šiša, već dam u komšiluk da isprže, pa nikad ne uhasule kako treba... Već, šejh-efendija, ti, haman, i ne pušiš?

-Jok, ne pušim.

- Jasam se prolazio, al nikako da se prođem. Znam da je mekruh, pa opet... Kamo sreće da mi je to jedina mahana.

Neko, prolazeći putem ispod kuće, propjeva.

- Ode u ašikluk, blago si ga njemu! - šapnu Topalhodža više za sebe, pa izduži vrat i proviri kroz pender da vidi ko je.
- Salkan, ja ko će drugi! - uzdahnu sjetno.

Ilhamija se iskašlja da bi zatomio smijeh, a Topalhodža nastavi:

- Ponekad me pitaju kako mogu bit' uv'jek horan i znam li šta je to huja, jer me, vele, nikad ljuta nisu vidjeli. To me je jednom i muderis-efendija pit'o. A ja onda velim: - Muderis-efendija, ništa lakše već plitku vodu zamutit' i budalasta insana razljutiti Zato se i ne dam! - Muderis-efendija se na to zavalio od sm'jeha. Nešto mu se to plaho dopalo... Pa tako i ovaj moj Sinanbeg. Nejma šta nije radio, ne bil me istjer'o na hrastić pa da se zaboravim i rekнем što ne treba i što razumno insanu ne priliči. A ja se jednako pravim nevješć. Dok i njemu ne dodija, pa diže ruke. Sad me, samo ponekad, ko ono večeras, ko obad ujede.

- Jah, Omer-efendija, ne treba se zaboravljat'. Insan treba da je u svemu umjeren.

- Bezbeli! Neki opet, ovdi u selima, uzeli šljive kiselit' i rakiju peć'. Udar'o ja po tome i sa ćursa i na sijelima, kad, 'vamo jedan, pametnjaković, veli mi na sijelu:

- Dobro, hodža, kad se šljive mogu jest', što se rakija ne bi mogla peć'? I ona je od šljiva!...

A znaš šta sam mu ja na to?...

Ilhamija digao glavu i čeka.

- Pitam ja njega imal on kravu.

- Imam dvije, - veli on.

- Lijepo, - velim ja. - A šta radiš s mlijekom? - opet ću ja.

-Nešto sirim, a nešto izmetem, - opet će on.

- A piješ li mlijeko? - pitam ja.

- Bezbeli da pijem, - kaže on.

- A jesil ikad kravlju balegu jeo? - opet ću ja.

On izvali oči, a sva se odaja ušutjela pa čeka šta će bit'.

- Kaži, - opet ću ja, - jesil ikad kravlju balegu jeo?

- Ma hodža, nemoj ti mene! -nahorozi se on.

- Pitam te, dobar si čojk, kaži mi jesil ikad kravlju balegu jeo? - zaintačio ja. - Jer, ako ćemo tako ko što ti pametuješ, i balega je od krave isto ko i mlijeko, isto ko što je i rakija od šljiva. Zar nije?

Ljudi da se poduše od smijeha, a on se okljunio pa gleda prida se. Godinu-dvije nije kiselio šljive, al, kako čujem, opet je poč'o. Moraću ga ponovo nekako urazumit'.

Pripovijedao tako Topalhodža sve do pred jaciju, a onda se digoše, uzeše abdest i krenuše u džamiju. Usput su im se i drugi pridruživali. Išli su šutke: njih dvojica naprijed, a ostali za njima. Mjesec izašao, pa vidno kao da je dan.

- Šejh-efendija, hoš li ti u mihrabl - upita Topalhodža potiho, kad izbiše pred džamiju.

- Drage volje, fala ti...

Džematlije, navikli na Topalhodžu, ovaj put utihli pa niti ko kahne niti zijevne. A kad Ilhamija poče učiti, činilo se da niko i ne diše. Glas mu, ko da iz biljurne čaše dopire, čini se, dušu miluje.

- Ih, šejh-efendija, da nam hoćeš uz Ramazan izbit', pa da nam važiš i klanjaš! - opkoliše ga poslije jacije.

- Vala, kad bi htio! Ne bi, dina mi, ništa žalili... - govorili su drugi.

- Slušajte vi svog Omer-efendiju, ne treba vam bolji! - branio se Ilhamija.

- Ma, ono jest, al' opet...

Topalhodža među posljednjim izađe iz džamije. Zajedno s njim izađe i Sinanbeg, koji mu je nešto potiho govorio, jednako prijeteći kažiprstom.

- Hoćemo, šejh-efendija... - priđe Topalhodža Ilhamiji, oko kojeg su se ljudi jednako okupljali.

- Moremo...

Začudo, Topalhodža je čitavim putem šutio. Ako bi ponešto i progovorio, vidjelo se da je to na silu, bez one njegove uobičajene lahkoće i vedrine. Ilhamija to osjeti pa ga upita:

- Šta je, Omer-efendija? Nešto si mi se ušutio. Da ti nije šta?...

On uzdahnu, pa gotovo plačno prošapta:

- Kazaću ti, šejh-efendija... Kad dođemo kući...

Sjena tuge pomilova Ilhamiju. Osjeti da je to zbog njega. Kad stigoše kući, Ilhamija se šutke raspremi. Skide džubu i sjede.

- Eh, Omer-efendija, da čujem, šta je?

On stao kraj vrata, oborio oči i, čini se, plače.

- Omer-efendija, pobogu, nismo zar djeca! Šta je, da čujem!

Topalhodža se zagrcnu, priđe Ilhamiji pa mu obgrli koljena i poče jecati.

- Ama, Omer-efendija!...

Jedva mu otkrpi ruke i poče ga smirivati. A ruke mu staračke, koža na njima zgužvana, puna žućkastih pjega.

- Hajde, smiri se, pa mi kaži šta je. Ustani i sjedi!

On se diže i sjede. Još je neko vrijeme šmrkao, dok isprekidano ne prošapta:

- Sinanbeg reče da,... da te vezir... zove...

- Pa onda?

- Sinanbeg kaže: - Halali se s njim... - To, biva, s tobom... Da Bog da mu!... A onda sam se sjetio šta mi je muderis-efendija skoro o tebi kaziv'o..

- Šta ti je kaziv'o?

- Kaziv'o da je ozuhurila nekakva tvoja pjesma. Zorli, kaže on. To mi je rek'o `nako usput, pa ga o tome nisam više ni pit'o. Mislim se: pjesma k'o pjesma. O ahlak, o dinu, bezbeli... Pa sad, kad mi Sinanbeg reče, ja to sveza jedno s drugim. Morebit da tako i nije, al me šuhba i strah ufati... Sinanbeg me najviše prip'o. Ko kad je zlogovor, da mu Bog da šta je za njega...

- Pjesma veliš.

- Tako reče muderis-efendija.

- Eh, moj Omer-efendija!

- Biva, nije! - živnu Topalhodža.

- Jest, baš jest! Kamo sreće da je stigla do Stambola, a ne samo do Travnika! Aferim joj bilo!

Topalhodža se digao na noge, pa zgranuto gleda u Ilhamiju. A Ilhamija ni nalik na sebe. Sav kao da je u vatri. Čini se - plamti.

- Ja šta će bit', pobogu, šejh-efendija?

- Nek' bude što bit' mora! Allahu u emanet... - smireno će Ilhamija. Bio je opet onaj prijašnji: sabran, ali sjetan.

- A po čem je, šejh-efendija, ta pjesma zorli?

- Svaka je istina, u nevakat kazana, zorli... Svi je vide, svi znaju, al - šute. Pa kad neko prokine i kaže, pripadnu se i zaviču: zorli! A neko mora kazat'! Vidiš li ti šta se radi, moj Omer-efendija? Nije to od jučer! Nejma šta nas ne tare i ne trijebi: džehalet, ratovi, nasilje, rušvet, šta god hoćeš! Pa sad Dželalija doš'o da to smiruje i liječi. Čime? Krvlju i zulumom! Da imam stotinu glava, ne bi hi žalio!

Neko su vrijeme obojica šutjeli, dok se Topalhodža ne javi. Govorio je mehko i utješljivo:

- Ko zna, morebit i nije tako k'o što se čini. More se to, s Božijom pomoći, i razmitit'...

- Neka, Omer-efendija! Ja sam poresidio. I kren'o u Travnik. Ako me smrtno šerbe čeka, evo me! A tebe, Omer-efendija, molim, ne govori mi više o tome! Kazuj mi nešto veselo, nešto 'nako, ko što si mi kaziv'o prije jacije.

- Kad bi' mog'o...

- Onda te molim, ostavi me sama. Htio bi' da učim. Rano ću krenut'. Inšallah, prije sabaha.

Topalhodža izađe na prstima. Zastade na vratima i htjede nešto reći, ali kao da se predomisli pa šutke pritvori vrata.

Cijelu bogovetnu noć Ilhamija je proveo na koljenima. Učio je Kur'an. Polušapatom. Opet ga je obuzimao onaj uznositi osjećaj kad mu je duh krilio iznad svega ovozemaljskog. Duša mu se otvarala, zamirući od zanosa koji ga prožimao.

U neko doba noći nešto u kući lupnu. Topalhodža, koji se bio digao, zapretao je pogaču. Zora se mliječila. Ilhamija prestade s učenjem, ustade i zanijeti sabah. Kad klanja, spremi se i pojavi na vratima.

- Sabah hajrollah, Omer-efendija! Topalhodža se strese.

- Ah, ti si! Allahrazola, šejh-efendija!... Jesi l' mogo zaspat?... Pogača je, evo, pečena, a sad će i kahva!

- Fala ti, al' ja sam zapostio.

- Pobogu, pa nisi ništa jeo!

- Kako nisam, zar nisam iftario?... Već ja bi, s Božjom pomoći, kren'o.

- Ama, kako ćeš, pa nisi ništa... Da ti makar nešto spremim pa ponesi! Ah, pobogu...!

- Nemoj, Omer-efendija, ne treba! Do iftara će se, belćim, nešto nać. Osim ako...

Ne doreče. Bio se opet vratio zemlji. Dan koji se rađao, nosio je sa sobom svoje tegobe i brige. Ilhamija je opet bio dunjalučki.

- Ama, treb'o si me kucnut', pa da ti nešto za ručak spremim! Kud ćeš tako, pobogu!... Ah, brate, brate, kamo puste sreće da je sve ovo san, da nije... - plačno je nabrajao Topalhodža. Bio je u dugim gaćama i bez ahmedije, dok mu je porijetka brada od uzbuđenja podrhtavala. Činilo se da će svakog časa briznuti u plač.

- Neka, ne žalosti se, Omer-efendija. Već, htio bi' te nešto upitat'.

- ???

- Će ti je džuba?

- Džuba?

- Jah, džuba. Donesi je! Topalhodža je začuđen stajao.

- Hajde, donesi mi svoju džubu!

On uđe u sobu i vrati se s džubom. Ilhamija mu je uze.

- Omer-efendija, moja je i bolja i novija od tvoje. Uzmi je, jer si imam i tebi je preča već meni. Ako ti bude duga, pokrati je. A meni i ova more dat' ruku.

Govoreći to, Ilhamija navuče džubu. Bila mu je pokratka, jedva do koljena. A i rukavi su bili kratki, dopirali su ispod lakata. Bila je uz to i izušivana. Hastar je ponegdje provirivao.

- Ti uzmi moju. U sobi je, na sanduku...

- Šejh-efendija... - šapnu Topalhodža tronuto.

- Ako nećeš da mi ovoga dana izađeš iz hatera, poslušaj me! Bila je na imamu, pa nek ostane na imamu! Mjesto joj je u mihrabu. Allah mi je svjedok da sam je čista srca i s čistim nijetom nosio, pa je nosi i ti!... A sad, hodi da se halalimo. I to, brez plača!

Ilhamija zagrlila Topalhodžu. Čvrsto ga je držao, pa ga onda naglo pusti i bržebojše, ne dižući očiju, obu firale i dohvati torbu.

- Allahemanet i halali...

- Ama, zar baš... Pa uzmi... makar... - mucao je Topalhodža idući za njim.

Neka, fala ti, nek stoji... - odgovarao je Ilhamija ne osvrćući se.

Kad sade na put, okrenu se. Topalhodža je stajao s rukom na ustima i gledao za njim. Diže ruku i nešto doviknu, ali Ilhamija se razabra šta reče. Onako, u sabahzorskoj sumaglici, pričinjao mu se gotovo nestvaran.

Kad odmače od Viteza Ilhamija zastade i opet se osvrnu. Između zelenih krošanja drveća provirivali su krovovi kuća, a među njima, poput kvočke među pilićima dizala se džamija sa svojom tubastom drvenom munarom. Stajala je tu kao da osmatra i osluškuje šta se zbiva u Vitezu i ko mu s koje strane dolazi u pohode.

Pred oči mu opet izađe Topalhodža i neka blaga toplina

prostruja mu kroz damare. Susreo se s njim prvi, a biće i posljednji put, ali mu je od prvog viđenja ušao u srce i tu se ugnijezdio kao da ga je oduvijek poznavao. Ilhamija obori pogled i osmjehnu se. Tijesna Topalhodžina džuba koja ga je stezala nije bila ni na šta nalik. Šta li će Dželalija pomisliti kad mu se takav pomoli? Ma, zar je to taj Ilhamija? - upitaće se, bezbeli.

Sunce je u dugim purpurnim strijelama izranjalo iza brda. Lašva, dotad tamna i tiha poput zmiје, odjedanput bijesnu. Ilhamija zastade. Rijeka bi ga oduvijek ispunjavala osjećajem stalne prolaznosti i stalna trajanja. Uvijek ista, a uvijek druga i obnavljana. Kao i ljudi, i drveće, i ptice. Kao sve što živi i mrije. U toj jutarnjoj čistoći i tišini osjeti se lahak i smiren, da mu se činilo - poletjeće. Nekoliko preplašenih čavki, zavučenih u vrbak kraj rijeke, tromo prhnu i čakćući odletje. Ilhamija ih isprati pogledom dok se posve ne izgubiše.

Putem nije gotovo nikog susretao. Tek negdje pred Docem, naiđe na dvojicu-trojicu pješaka i konjanika s kojima se u mimohodu pozdravi.

Bio je nakanio da se zaustavi u Docu i zijaret učini šejh-Ibrahim-dedetovo turbe koji je tu počivao još od Fetha, a onda Mejlijin mezar. I baš kad htjede da svrne do Lašve da bi promijenio abdest, zastade. Iza okuke na cesti, u oblaku prašine ukaza se grupa konjanika koji su mu se u trku približavali. Ilhamija se pribi ukraj puta da se skloni, ali se oni zaustaviše baš pred njim i stjeraše ga u sami jarak. Bili su probrani, do zuba naoružani, zagrnuti u crvene binjiše i s bijelim turbanima na glavi. Konji su im bili razigrani, utili, krupnih i vatrenih očiju, pa su i oni i jahači utjerivali strah u ljude. Bio je to odred joklamadžija, ljudi iz Dželalijine oružane pratnje, koji su bili zaduženi da nadziru puteve i klance kako niko, bez putne isprave providene vezirovim muhurom, ne bi mogao po svojoj volji vršljati zemljom.

Najnaočitiji među njima, i po nošnji i po pusatu, upre prst u Ilhamiju, dok mu se konj jednako propinjao grizući džem i razbacujući pjenu oko sebe.

- Teskeru! Ilhamija izvadi kadijino pismo s kojim se zaputio u Travnik.

Joklamadžija uze da čita pismo.

- Šalju te veziru?

- Jah, šalju.

- Sama?

- Sama.

- Radi čega?

On sleže ramenima. - Bezbeli će mi se kazati...

Joklamadžija ga je u nedoumuci gledao. Glava njegova konja gotovo je doticala Ilhamijinu glavu, jer ga je bio posve stjerao u jarak. Osjećao je vreo konjski dah na obrazu.

- Šta ti je u torbi?

- Čamašir.

- Da vidim.

On skide torbu od kostrijeti pa izvadi čiste gaće i košulju. Pa onda drvenu kašiku, mahramu i još nešto zamotano u bošču.

- A to? Šta ti je to? Ilhamija šutke razmota bošču.

- Šta je to?

- Ćefini... - šapnu tiho.

- Ćefini? - lecnu se joklamadžija.

- Jah, ćefini.

Riječ pade kao ugljevlje u vodu. Pa kao da cvrknu. Svi se zbiše oko njih.

Dolje, u zakržljaloj travi na rubu jarka, u razmotanoj bošči, bijelili su se bezni ćefini, Ilhamijina posmrtna popudbina s kojom je kreno u Travnik.

Joklamdžije istegli vratove, gledajući čas u ćefine čas u Ilhamiju. Samo konji ponekad zahržu i nestrpljivo udare kopitom o zemlju.

- Šta će ti ćefini?... Nadaš li se, morebit, smrti?

- A, ko joj se ne nada i ko je ne čeka? - mirno će Ilhamija.
- Neki to zaborave, al sjetiće se kad bude trebalo. Samo, bojat' se je da ne bude kasno...

Joklamdžija se iskašlja i pritegnu pusat.

- A, šta si ti, ko si?

- Derviš.

- Derviš. I, veliš da neznaš što te šalju i zovu u Travnik?

- Onaj ko me zove najbolje će znat'.

Odozdo, od Viteza, pomoli se u taj čas druga grupa konjanika. Jahali su korakom, šutke. Nešto sumorno kao da je lebdjelo nad njima. Bio je to jedan od mnogih bosanskih ajana koji su u to vrijeme pozivani u Travnik. Dolazio je s pratnjom, koja nije bila nimalo veselija od njega. Joklamdžija se uskomešaše.

- Mehmedaga, eto nekih!

Ovaj pogleda u pravcu odakle su konjanici dolazili, pa prije nego što krenu priprijeti Ilhamiji:

- A ti, pravo u Travnik! Da nisi niđe skret'o, čuješ li!
- Tamo sam i poš'o...
- I da se odmah javiš u Konak!

Ilhamija potvrdi glavom pa poče sabirati stvari i trpati ih u torbu. Joklamadžije okrenuše konje i pođoše u susret došljacima.

Šutke su prilazili jedni drugima. Joklamadžije, koji su bili brojniji, opkoliše došljake. Čulo se kako dvojica među sobom nešto razgovaraju, ali se nije moglo razabrati šta govore. Ubrzo se razdvojiše, pa joklamadžije poput vihora odjuriše prema Vitezu, a došljaci, u pratnji jednog joklamadžije, krenuše prema Travniku. Kada naiđoše pokraj Ilhamije koji je i dalje stajao u jarku, prođoše šutke, poput dženezze. Ajan, koji je prvi jahao, bio je sredovječan, bogato opremljen čovjek, koji u prolazu baci kratak i odsutan pogled na Ilhamiju. Oči su mu bile pune očaja i tuge, kao u onih koji su se već unaprijed pomirili sa svojom zlom sudbinom. Postariji čovjek koji mu je jahao s lijeve strane, nešto mu je tiho i povjerljivo govorio, jednako prinoseći ruku srcu baš kao da se zaklinje, dok ga je on odsutno slušao. Samo bi ponekad sklopio oči pa polahko digao i spustio glavu i prešao dlanom preko lica, kao da se budi.

Ilhamiju zazebe oko srca. Taj kratki susret s joklamadžijama, pa onda s ajanom i njegovom pratnjom, ponovno ga vratiše stvarnosti. Nije to bio susret i razgovor s hujivim, ali čestitim Hamzagom u vrandučkom hanu, niti sa dobrim i bezazlenim Topalhodžom, pa čak ni s hajducima i njihovim harambašom koji su uza sve imali u sebi ljudstva i samilosti. Ne, to je ovaj put bilo nešto posve drugčije. Bio je to susret s vlašću, hladnom i bešćutnom poput oštrice sablje, kojoj je svejedno u koga će i gdje zasjeći.

Ilhamija se uzbuđi i zadrhta, pa sklopi oči i muklo jeknu;
 - Bože, ne ostavi me, ne daj da oni budu jači od mene!

Iza prve okuke Ilhamija nabasa na postarijeg seljaka kršćanina. Stajao je kraj vode koja je tekla u veliko drveno korito i petljo nešto oko konja, držeći ga za prednju nogu. Ugledavši Ilhamiju, on pusti konja i smjerno pozdravi skidajući kapu.

- Eh, šta je, mogu li šta pomoći...? - upita Ilhamija pitomo, rukom odgovarajući na pozdrav.

- Visi mu potkova, efendija, a ne mogu da je skinem. Strah me, nagrđiće se...

- Teško ćeš sam. Već, da ti pomognem...

- Fala ti ... Kad bi ga malo pridrž'o dok mu ne skinem potkovu.

- Hoću, kako neću! - dočeka Ilhamija spremno, pa priđe konju i odiže mu desnu nogu sa čijeg je kopita visila tanka izlizana potkova.

- A imaš li kakva kliješta? Il' nož?

- Eh, to i jest nevolja, moj efendija! Kliješta nemam, a nož imam.

- Daj onda nož. Da vidimo hoće l' moći. Ja ću mu držat' nogu, a ti podvući nož pod potkovu. Samo polahko!

Seljak se podugo mučio, nastojeći da uvuče nož ispod zavrnutog čavla na kojem je visila potkova, dok je Ilhamija smirivao konja.

- Teško... neće... - othukivao je seljak klečeći na jednom koljenu.

- Stande, da vidim mogu l' ja. A ti ga malo pridrži. Ilhamija je bio bolje sreće. S mukom podvuče nož pod zavrnuti čavao pa

ga ispravi i skide potkovu.

- Ha-hh, evo je!

Obojica s olakšanjem odhuknuše, a konj se strese i isteže vrat.

- Fala ti, efendija, Bog ti svako dobro dao!

- Amin, i tebi...! A sad, polahko! I pjehe, bezbeli!

- Ma, neću daleko, blizu mi je. Bio sam otjer'o žito u mlin, kad u putu vidim...

Dok je govorio, seljak pokvasi ruku i skide kapu pa mokrim dlanom pređe preko čela i glave. Ilhamija tek sad vidje krvavu, kao prst debelu masnicu, koja mu se protezala s vrha čela i gubila u prorijeđenoj bijeloj kosi.

- Nu, šta ti je to? Asli te je nešto udarilo?

- Jah..., udarilo me... - muklo šapnu seljak i plačno proguta pljuvačku.

- Nešta?

- Oni... - pokaza seljak očima niz cestu kud su bili protutnjali konjanici.

- Joklamadžije?

- Oni...

- A zbog čega, pobogu?

- Nizašta, efendija, nizašta, ako mi vjeruješ! Vraćam se ja iz mlina, kad oni nahrupiše. Stuštiše se k'o nevrijeme. I dok se sklonih u jarak, jedan od njih zaustavi konja pa da mi oca i mater, a onda me puzdrom po glavi. Da se ne sageh, bi mi oči

izbio...

- E, jadu i čemeru naš! - jeknu Ilhamija. - Šta se ovo s nas radi...! Pa zar oni, nesretnici, ne znaju, da se ni travki, ni hajvanu, a nekamoli insanu, zulum i nepravda ne smiju činiti. Teško si ga njima, teško si ga njima!

Dok je govorio, Ilhamija izvadi mahramu iz šalvara pa je pokvasi na vodi i priđe seljaku.

- Stani, brate, da ti to podvežem. Biće ti lakše. Dede, sagni glavu!

Seljak ga šutke poslušao i plačno uzdahnu.

- Fala ti, efendija, Bog ti svako dobro dao! I ne zamjeri ako te upitam: koji si?

- Koji sam?... Garib..., siromah..., derviš...

- Blago si ga tebi, kad si taki! A kud si kren'o ako se more znat'?

- U Travnik.

- U Travnik? - trgnu se seljak. - Nije, ako Bogda po zlu i nevolji?

Ilhamiju stegnu oko srca, ali se u času pribra. Pa više za sebe, šapnu: - Allahu u amanet... suđeno se ne mijenja...
-A onda se okrenu seljaku i tapšući ga po ramenu tiho će: - Hajde brate, nek' ti je Bog na pomoći. I tebi, i svima nama!

- I tebi, dragi moj efendija! I nek znaš, moliću se Bogu za tebe! Po svom zakonu.

- Bog je jedan, Bog je jedan! - izusti Ilhamija i pođe. Uskoro sade s puta i spusti se do Lašve pa počeo uzimati abdest. Dok je vadio mahramu i traio se, šarena ptičica, nasadena na tanke

visoke nožice, spusti se na kamen usred vode i sitno zacvrkuta. Dugi šareni repić jednako joj je podrhtavao, pa se činilo da se cuca na kamenu. U to doletje ista takva ptica, pa zajedno zacvrkutaše i odletješe.

- Allahu dragi, al' im je lijepo! - raznježi se Ilhamija, s tugom pomišljajući da li će ikada više stajati na obali rijeke i slušati šum vode i gledati sjaj sunca, ili plandovati u miru starih vrba nadnijetih nad rijeku, dok im se podlokano korijenje ogleda u vodi.

Čučnu pod vrbu da predahne, jer se odjutros bio umorio. Dolje, u tišaku pod vrbom, ugleda svoju sliku. Učini se sam sebi nekako dalek i tuđ, pa poče razmišljati.

- Evo, ovako će negdje ostati moje tijelo. Ko zna gdje?... Duša će se osloboditi i odvojiti od njega, ko od haljinke u kojoj je bila. Pa će onda nestati svih tjeskoba i briga koje me more. Hoću li onda biti smiren i hoću li naći ono u šta sam tvrdo vjerovao i šta sam za života uporno tražio? Bože, smiluj mi se i ispuni moje nade, oprosti mi grijeha i pokri sve moje sramote!...

List, otkinut s vrbe, pade u tisak. Vodeno ogledalo zadrhta i nabra se. Slika se izduži, razdvoji i izgubi.

- Tako će biti i sa mnom. Nestaće ovog hudog, dunjalučkog Ilhamije, ovoga što danas hoda, prti svoje dunjalučke toware, brine se za nafaku i misli hoće li mu orah u bašći ove godine ponijeti ili neće i šta će mu uradit' nekakav od njega još hudniji Dželalija... Jah, kad bi sav život bio samo u tome i kad ne bi bilo ničeg višeg i uznositijeg od toga, onda, onda...

Ne dovrši misao. Uspavaše ga umor i jednoličan žubor vode. Zaspao onako čučeci, leđima naslonjen na vrbu. U snu mu se od toga užini da je sav stegnut i u nešto umotan, pa ne može da se makne.

- Pa... pa ja sam u mezaru! - pomisli u strahu.

- Dželalija me smak'o i evo me sad u mezaru. A ovo što me steže i ne da mi da se maknem i protegnem, ovo, ovo su nasloni iznad mene...

Hej, Abdulvehabu bin Hava, čuješ li nas? - začu se glas koji je dolazio odnekle i iz daljine i iz dubine. Kao ispod zemlje.

On osluhnu, ali se ne odazva.

- Hej, Abdulvehabu bin Hava, odazovi se!

- Ovo su suvaldžije - pomisli i sav se sledi. Pa se onda prisjeti riječi pouke: "Kad ti dođu dva meleka koji su bliski Allahu džellešanuhu, a koji donose radosnu vijest i koji opominju od strane milostivog Allaha, da te pitaju o tvome Gospodaru, o tvome Pejgamberu, o tvojoj vjeri, o tvom imanu i o tvojoj Kibli, nemoj se uplašiti i nemoj biti tužan pred njima, nego im odgovaraj jasno i razgovijetno"...

Kad ga po treći put zovnuše imenom i imenom njegove majke, on se odazva:

- Ja sam onaj kojeg tražite! Ja sam Abdulvehab sin Havvin!

- A znadeš li ko smo mi?

- Znam.

- Reci kad znaš!

- Vi ste suvaldžije: Munkir i Nekir.

- A znadeš li zbog čega smo došli?

- Da me ispitate.

- Kazuj, onda! Ko ti je Bog?

- Bog mi je Allah džellešanuhu.
- Ko ti je Pejgamber?
- Pejgamber mi je Muhammed alejhiselam.
- Šta ti je vjera?
- Vjera mi je Islam.

Odgovario je smireno i razgovjetno, dok ne ču riječi koje nije očekivao:

- Kazuj dalje?
- Šta treba da kazujem?

Kako si živio i šta si za života radio? On se uhvatio i ne zna odakle bi počeo.

- Hajde, kazuj!
- Pa, zar se ne zna?... - promuca zbunjeno.
- Sve se zna, ali hoćemo da od tebe čujemo.
- Ne znam odakle bi počeo...
- Odonda otkako znaš za sebe.

Do Ilhamijinih ušiju dopre blejanje janjadi. Pa se onda prisjeti djetinjstva i počeo:

- Kad sam bio dijete, najvolio sam janjad. Kad bi doš'o Kurban-Bajram, uvijek bi' plak'o za kurbanima. Donosio bi him vode i dav'o slanah mekinja, sve dok hi ne bi odveli. Onda, onda...

- Preskoči to, pa govori odonda otkako si se zamomčio i zahodžio!

On onda poče da pripovijeda o svom muderisu Karahodži pred kojim je učio, jednako ga hvaleći i Boga moleći da ga džennetom obraduje, pa onda o svom dervišluku i zanosu koji ga pri tom obuzimao i o svom nastojanju da pronikne u stvari koje su ga zanosile, a ipak mu ostajale pokriveno ili samo naslućene. A govorio je tako lijepo i tečno, da se i sam čudio odakle mu naviru tako probrane riječi koje ranije nije ni spominjao niti znao. Onda nastavi o djeci koju je podučavao i šta im je sve kazivao, pa bilesi i o tome kako bi ponekog znao ne samo izružiti već i ispucati, ali je to bilo nekad, davno, dok je bio mlad. Onda poče o ljudima koje je poznavao i do kabura pratio ili im na smrtnome času šehadet donosio. Sjeti se jednog svog vaza kad su ljudi plakali dok je govorio, pa ga poče u zanosu ponavljati. Zatim naglo pređe na neko mrtvo dijete koje je upalo u vrelo kazan sa sirćetom i koje niko nije smio izvaditi dok on nije došao. I sam se začudi odakle mu sad to, pa se zbuni i zašutje.

- Čekaj, Abdulvehabe sine Havvin! Ti nam kazuješ samo o svojim dobrim stranama, a o onom drugom ništa nam ne kazuješ! Šta je s grijesima?

Ilhamija se usplahiri. Poče premetali po pameti, ali nikako da se sjeti.

- Šta je, zar nema grijeha?
- Ima, ima, kako nejma!
- Kazuj, da i njih čujemo!

On se tada sjeti svoje prve džube koju je skrojio i Vejsilage terzije koji mu je bio sašio, pa nastavi:

- Jedva sam ček'o tu svoju prvu džubu, jer sam istom bio uniš'o u mihrab. A i čohu sam jedva nabavio. I to i za džubu i

za šalvare. Kad tamo, Vejsilaga mi krivo skrojio i sve pokvario. Bio je već i ostario i, haman, i obnevidio. Ni jedno ni drugo nije mi moglo ni navirit'. Nejma šta mu ružna nisam zaželio! I sad me je stid! Poslije sam mu iš'o i molio ga da mi halali. A kad je umro, hatmu sam mu proučio i poklonio. Jednako se mislim: je l' mi se, Bože, halalilo...

Ilhamiji se učini da neko negdje duboko uzdahnu i proplaka.

- Ima li još šta? Štagod krupnije?

On se izmučio, ali nikako da se sjeti. Došlo mu da zaplače od muke.

- A to s Dželalijom, kako to bi? Ti, Abdulvehabe, ustao protiv carevine, pa...

- Progovorio sam protiv nasilja... Jer, kazano je: ni nad hajvanom, a nekamoli insanom, nasilje se ne smije provodit'...!

- A da si znao, Abdulvehabe, šta te čeka, šta bi onda?

- Znao sam da me nekakav peškeš čeka. A u velikih ljudi i peškeši su golemi...

Kad to reče, i sam se začudi odakle mu takav odgovor.

- Jesi li se bojao smrti?

- Znao sam da je moj Gospodar izvor milosti. Pouzdavao sam se u Njegovu milost.

- A sad nam reci, Abdulvehabe, sine Havvin, ko su oni koji su nevino pogubljeni na putu istine?

- Šehidi... - šapnu on.

- Gdje je njihovo mjesto?

- U džennetu...

Odjednom zavlada tajac. Ilhamija osjeti kako ga po licu pomilova nekakav mirisan lahor. Zapljusnu ga svjetlost nura, a žubor Kevsera dopre mu do ušiju kao najljepši zvuči glazbala. Osjeti neodoljivu milinu i lahkoću kakvu nikad u životu osjetio nije. Kabur se rastupi, a on pogleda i probudi se...

Jedno je vrijeme nepomično sjedio i zatvorenih očiju nastojao da još koji trenutak uživa u zanosu koji ga bio obuzeo. Riječ "šehid" još uvijek mu je zvonila i u uhu i u srcu, i bi mu neodoljivo žao što se probudio i što je to bio samo san.

Ustade da promijeni abdest, pa se sjetan i zamišljen uputi do Ibrahim-dedetova turbeta.

Crvotočno i nahereno Ibrahim-dedetovo turbe i bijeli kameni nišani okolo njega, obrasli u bujnu travu, uz nekoliko janjadi koja su mirno pasla, ponovo povratiše spokojstvo u Ilhamijino srce. Diže ruke i mrtvima prouči Fatihu, pa se uputi do Mejlijina mezara. Povicom uzglavni nišan, s derviškim kaukom pripadnika kaderijskog reda derviša, obilježavali su grob ovog čuvenog Sarajlije, o kojem je već u mladosti toliko slušao.

"U čulahu, duge kose i visoka vrata, derviš ugledna roda, nježan, otmjen i učen, pjesnik pun znanja, ljubitelj lijepe knjige i slikar" - kako su Mejliju opisivali savremenici, punio je toplinom Ilhamijino srce. On ga nije zapamtio. Bio je dijete kad je Mejlija umro nadomak Travnika, gdje se bio zaputio da od tadašnjeg vezira Abdullah-paše traži pomoć za opravku svoje tekije u Sarajevu. Koliko je bio odan tekiji i tarikatu, najbolje se moglo vidjeti na hakiku sa njegova prstena-pečatnjaka u koji su bile urezane riječi: "Prah tekije - Mehmed Mejlija..."

Ilhamija nad mezarom nazva selam, čučnu i poče poluglasno učiti Jasin. Glas mu je milozvučno plovio kroz podnevnu tišinu. Žut leptir je jedno vrijeme oblijetao oko

Mejlijina bašluka. Zatim se spusti na bašluk, sklopi krila i smiri se. Pa opet odletje...

Kad prouči i pokloni Jasin, još je neko vrijeme šutke čučao kraj mezara. Kao da razgovara s mrtvim Mejlijom. Onda se diže i uputi prema turbetu. Skide firale, oturi vrata koja škripnuše i uđe. Dočeka ga polumrak, šutnja i hladovina.

Sve do ićindije Ilhamija ostade u turbetu. Najprije prouči Jasin pred dušu Ibrahim-dedetovu, a onda klanja podne i nastavi s učenjem Kur'ana. Učio je na koljenima, spuštene glave i zatvorenih očiju. Osluškivao je vlastiti glas za koji mu se ponekad činilo da nije njegov. Kad bi otvorio oči ugledao bi nadgrobnu kuburu pokrivenu zelenom čohom i po njoj zlatnom žicom izvezena kur'anska sjeta. Pa bi opet nastavio učiti. A učio je iz dna srca, dok su ga srsi uznositosti sve više podilazili. Bio je već s one strane života i nije osjećao ničega osim spokojstva koje ga posve obuzelo.

Sunčana zraka pade mu na lice i vrati ga zemlji. Oštro sječivo zbilje žabi mu se u srce, a jedna jedina pomisao, ledena i nemilosrdna, uskovitla i razbi njegovo maloprijašnje spokojstvo: - Dželalija! Dođe mu da zavrišti, učini mu se da će se ugušiti i htjede da bježi dok se još bježati može, pa se počeo boriti i lomiti sa samim sobom.

- Allahu moj, ne ostavljaj me! - molećivo jeknu i s tugom pogleda u Ibrahim-dedetov mezar. - Blago si ga njemu, on je sve svoje obavio, on je šehid! - uzdahnu i pokri lice rukama.

Sudeći po suncu, mogla je biti ićindija. Polahko se pribra pa se diže i zanijeti da klanja. Kad doklanja i predade selam, prouči dovu i svesrdno zamoli Boga da ga ojača, jer se već bio primakao danu i mjestu gdje će se razvezati njegova sudbina. A kakva će ona biti, u to nije sumnjao. Znao je šta ga čeka, i to od časa kad je stigao haber iz Travnika. Maglajski kapetan, koji ga je pozvao da mu to saopći, i sam je bio potresen.

- Šejh-Ilhamija - rekao je saosjećajno - zovu te u Travnik. Zove te Dželalija glavom.! Ja ti ne mogu pomoći. Nek' ti je Allah na pomoći! Kreni sam, jer neću da te iko goni. Nit' si hajduk, nit' ubojica!

Hudi maglajski kapetan! Da je tada znao da će i on uskoro doći na red i da se nikad više neće vratiti u Maglaj.

- Gospodaru moj! - šaptao je Ilhamija izlazeći iz turbeta.
- Ti najbolje znaš zbog čega me zovu i šta me tamo čeka. Ako je zbog onog što sam kazao, ne daj da me strah uzdrma pa da poreknem ili da se pokajem za ono što sam učinio; ne dopusti da mi se bojazan prikrade u oči niti da se drhtaj osjeti u glasu mome! Pomozi mi da ostanem čvrst i postojan na putu istine i da sklopim oči s Tvojim imenom u srcu! A kada budem polagao račun na Dan konačnog obračuna, budi mi milostiv i oprost grijehe svom griješnom robu Ilhamiji! Skrušeno Ti se molim, Gospodaru moj.

Sunce se bližilo smiraju. Gorjelo je vrelinom i sjajem, dok se Ilhamija primicao Travniku. Bio je umoran i sjetan. Srce mu je bilo puno tuge. Ne radi onog što ga je čekalo u Travniku, već zbog osjećaja da se kroz čitav svoj život trudio da bude i ostane čist, da živi i radi pravednički. Pa sad, na kraju životnog puta, Dželalijina sablja! A onda se opet tješio da su to ljudske stvari i ljudski aršini, ali da će konačan sud biti drukčiji.

Pred samim ulazom u Travnik ponovo se zaustavi. Želio je da se osvježi i promijeni abdest. Htio je pod abdestom ući u grad. A kada ugleda vrhove Vlašića i Vilenice i suncem pozlaćene aleme na visoko propetim travničkim džamijama, uzbudi se. Travnik bi ga, kadgod bi ulazio u njega, a to nije bilo često, tri-četiri puta u čitavu njegovu životu, uvijek iznova uzbuđivao. Bjelogrud, gosposan grad, pun bijelih nišana kakvih više nema ni u jednom gradu Bosne; grad, okićen džamijama od kojih je svaka drukčija, jer je svaki hair-sahibija želio da joj dade nešto svoje; grad, pun hladnih i bistrih voda, zelenila i mudrih, ali i opreznih ljudi. Onda ugleda tvrđavu na padinama Vlašića i sjeti se Konaka u Gornjoj čaršiji, pa ga odjednom hladan vjetar

zapuhnu i presječe.

Pri ulazu u grad niko ga ne zaustavi. Nekoliko pašalija koji su stajali i razgovarali pred gradskom kapijom i ne obazriješe se na njega. Prođe mimo njih, u čudu se pitajući gdje su Travničani? Jer, malo je koga usput susretao. A što je dalje odmicao, sve se više čudio. Travnik, kao da ga je kuga pomorila. On nije znao da su se Travničani, otkako je Dželalija došao, zatvarali u kuće prije akšama. Ko nije morao, taj nije ni silazio u čaršiju. Pa ni iz kuće nije izlazio. Strah je jednako lazao Travnikom. I danju i noću. Kraj Konaka se sa strepnjom prolazilo. Žurno, s očima uprtim u zemlju. Po kućama i dućanima šapatom se prepričavalo koga su nanovo doveli i proveli, za kim je danas ili jučer top pukao i ko li je to od bosanskih ajana ispio svoje smrtno šerbe. Novosti iz tvrđave ipak su dopirale. Ništa se nije moglo sakriti. Glasovi su kao i živa voda; nađu svoj put i probiju se. Dželalijini ljudi, ma koliko bili vjerni i pouzdani, raznosili su novosti. I iz Konaka i iz tvrđave. Teško je bilo odoljeti Travničanima, a rušvetu pogotovo. A ni Dželalija se nije trudio da to ostane sakriveno. Čak je želio da se zna i čuje da će on Bosnu i njezine prvake jednom zauvijek urazumiti i pokoriti. Ako neće milom, hoće silom! Neka se više ne zanose da mogu raditi kako su dosad radili, ne bendajući nikoga. Neka ne misle da je Stambol na kraju dunjaluka, pa ih ne može rukom dohvatiti, a da su veziri pasja maškara. E, nećemo tako! To vam kažem ja, Dželaluddin Ali-paša! Ljubićete vi meni i noge i ruke! Zamiraćete u strahu i od mog imena!

Pred Sulejmanijom džamijom Ilhamija zastade. Kad je posljednji put bio u Travniku, a od tada je mašilo već pet-šest godina, džamija je bila posve oharabila, ali ju je nedavno obnovio Sulejman-paša Skopljak, a uz to je i spolja oslikao, pa je sad kao đulistan stajala. Začudo, i tu se, u srcu Travnika, vidjelo malo ljudi, a i ćefenci na mnogim dućanima ispod džamije bili su već spuštteni, iako je do akšama bilo još oho-ho! Da je kao što nije, pomisli Ilhamija s tugom, sad bi se on svratio do travničkog muderiza Abdurahman-efendije, i, kao što je to nekad, ostao bi na musafirniku koji dan. Ovako, ni pomisliti nije smio da ga makar zijaret učini. Jer, nije moglo biti, a da se to ne bi čulo

i do Dželalijinih ušiju doprlo. A da se negdje na drugo mjesto svraća, niti je želio niti mogao. Ni akče, a kamoli groša nije imao, pa da plati han ili da se negdje u aščinici iftari. Pa sve i da je imao, nije mu bilo do toga. Želio je da se čim prije dokrajči ovaj njegov tegobni put na kojem je i trpio i padao, i dizao se i visoko krilio. Zato okrenu pravo u Konak. Putem je šapatom učio i svojom derviškom štakom ravnomjerno nabadao po sitnoj čaršiskoj kaldrmi.

Kad izbi u Gornju Čaršiju, zastade i uzbuđen uzdahnu. Ukaza mu se Konak. Prijeteći je provirivao između drveća. Golem, dvaput duži nego širi, s mnogim prozorima koji su gledali na sve strane.

- Allahu moj, evo me na mjestu gdje mi je suđeno da stignem! Ojačaj me!

Prođe pokraj sahat-kule i zastade pred kapijom Konaka. Dočekaše ga do zuba naoružani stražari. - Stani! Kuda?

On izvadi kadijino pismo i pruži im ga. Gledali su i nadnosili se nad pismo. Jedan mu reče da čeka, pa se s pismom uputi u Konak. Sunce je još uvijek peklo i Ilhamija se skloni pod obližnju lipu pa skide torbu i čučnu. Gluha tuga ispuni mu i srce i dušu. Ovdje, kraj ljudi, osjeti se posve osamljen. Nestade one njegove unutrašnje punoće. Kao da u njemu sve odjednom opustje i zamrije. Samo su vrapci na lipi bez prestanka cvrkutali.

Prođe dobrih pola sahata dok se stražar ne vrati i pozva ga da pođe za njim.

Prostrana avlija Konaka bila je puna šimšira. S desne strane širom otvorenih vrata koja su vodila u unutrašnjost Konaka jedna razgranala ruža raskošno je cvijetala, penjući se uza zid do samih prozora na katu. Lule na šadrvanu, podignutu nasred avlije, mlazom su točile. Pašalije su s vremena na vrijeme prolazile avlijom, ulazeći i izlazeći iz Konaka, dok je nekoliko krupnih golubova, napuhanih guša i raširenih repova, gučući ganjalo krotke i sitne golubice koje su im vješto izmicale.

- Stani tu i čekaj! - tiho će stražar.

Na vratima se uskoro pojavi omalešan čovjek u dugu bijelu kaftanu koji mu je sezao do zemlje i s turbanom od zelenkaste svile na glavi. Lice mu je bilo spužvasto, poput izvrnute pečurke, i bez brade i bez brkova. Bio je misirbaba. Jedno je vrijeme šutke gledao u Ilhamiju, a onda se sitno, poput mačke, iskašlja.

- Hajde! - šapnu stražar.

Ilhamija koraknu. Kad mu priđe na četiri-pet koraka, omalešni diže ruku. Ilhamija stade.

Bio je to vezirov čaušlar-ćehaja Sulejman-efendija, jedan od najutjecajnijih ljudi u Konaku.

- Ti si! - upre prstom u Ilhamiju. Pitao je turski, a glas mu je bio piskav. Sitne, pronicljive oči, netremice su gledale u Ilhamiju.

- Abdulvehhab Žepčevi.

- Ilhamija?

- Ilhamija.

- Pjesnik?

- Imam sam i hatib Ferhadpašine džamije u Žepču.

- A pjesnik nisi?

- I to sam, pomalo...

- Eh, pomalo! - osmjehnu se čaušlar-ćehaja, pri čemu mu bljesnuše kao snijeg bijeli zubi koji ga odjednom pomladiše.

Nastade kratka šutnja, pri čemu je ćehaja i dalje uporno

gledao u Ilhamiju. I to od kauka do firala, baš kao da ga skida pogledom. Onda dade znak stražaru, nešto mu potihom reče pa se okrenu i vrati u Konak. Kadgod bi koraknuo, kaftan bi mu dotaknuo tle. Činilo se da će se zapetljati u nj.

- Hajde! - naredi mu stražar i okrenu prema kapiji. Ilhamija namjesti torbu i pođe.

Sunce je krvareći zalazilo. Blaga svježina i mir počеше se spuštati nad Travnik.

- Hajde, pohiti! - Požurivao je stražar nakon što mašiše kapiju.

Sokaci su bili gotovo pusti. Poneki rijetki prolaznik ispod oka bi bacio pogled na njih i ubrzao korak.

Kad okrenuše prema Vlašiću, Ilhamija znade kuda će. Gore, na brijegu, dizala se tvrđava. Ilhamiji se činilo da u njoj nema ni žive duše, već da se pritajila pa samo na njega čeka. Nijema i gluha za sve njegove tegobe i muke. Munara na tvrđavskoj džamiji oštro se ocrtavala u predvečerju.

U čas kad stupiše na presvođeni kameni most iznad oplićalog Hendeka preko kojeg se prilazilo tvrđavi, zauči ezan. Glasovi mujezina s travničkih džamija dizali su se i blago plovili kroz tišinu predvečerja. U to zauči i ezan sa džamije u tvrđavi.

- Allahu ekber, Allahu ekber...

- Ešhedu en la ilaheillellah ve ešhedu enne Muhammeden Resulullah... - prošaputa Ilhamija, pa od uzbuđenja suho zaplaka. Sjeti se, ko zna po koji put, Ferhadpašine džamije. Bože, kako se osjećao čist i uznositi kad bi ulazio u mihrab! A kako je to sad sve daleko!

- Stani! - začu se povik. - Ko je?

- Zovni dizdaragu, dovodim jednoga! - odgovori stražar iza

Ilhamijinih leđa.

- Pričekaj!

Stajali su i čekali. Prvi šišmiši koji su dolijetali sa tvrđave, nečujno su prelijetali iznad njih.

Pojavi se i dizdaraga. Stražar mu priđe i reče nekoliko riječi pa se okrenu Ilhamiji.

- Vamo se!

Ilhamija pođe. Sve mu se činilo kao ružan san.

- Hajde, za mnom! - Naredi dizdaraga i ne pogledavši ga.

Šutke su išli strmim putevima kroz tvrđavu. Čas ispod otvorena neba, čas opet kroz neke kamene hodnike u koje je škrta svjetlost predvečerja jedva dopirala. Prodoše kroz donji dio tvrđave, pa pokraj kule s džebhanom, sve dok se ne ispeše na najviši dio gdje su se nalazile tamnice.

Dizdaraga zastade, predahnu pa povika: - Čelebija, o Čelebija!

Neko se odnekle odazva.

- Dođider!

Prvo se začu sipljivo kašljanje pa se onda pomoli i Čelebija. Išao je gegajući se.

- Čuješ, Čelebija, smjesti ovoga među one nove. Pa mi onda donesi večeru. I zapali fenjere.

- Haman je pilav večeri.

- Nek' je, donesi. Hajde, vodi ovoga! Čelebija potegnu ključeve.

- Hajde, šta čekaš!?

Prodoše pokraj nekoliko oniskih gvozdenih vrata svedenih na luk, iza kojih su se čuli mukli glasovi. Dopirali su odnekle odozdo, kao ispod zemlje. Čelebija bi kraj svakih vrata gundajući zastao, kao da glasno razmišlja u koju će ćeliju smjestiti Ilhamiju.

- Stani!

Priđe jednim vratima, stavi ključ u bravu i otključa ih.

- Hajde, ulazi!

Ilhamija se okrenu. Dolje, ispod tvrđave, Travnik se sve više zavijao u sumrak. Svjetla su se po kućama rojila. Šišmiši su sve češće prelijetali.

- Ama šta čekaš, ulazi! - gurnu ga Čelebija. On uđe pa ponovo stade. Dočeka ga mrak.

- Čelebija, daj nam fenjer, živ bio! - javi se neko iz mraka zanoseći po ciganski.

- Vidiiii!

- Išće beg, neće ti bit' džaba. Biće pišurma

- Čekaj!

- Čekaću ja, čekat', al beg ne mere da čeka, haman što ne plače. Pohiti, živ ti meni bio!

Vrata se pritvoriše, a ključ okrenu u bravi. Ilhamija je još uvijek stajao na istom mjestu.

- Polahko, imaju basmaci! - opet će onaj isti glas, a nečija ga ruka pridrža. - Hajde, ne boj se!

Oči mu se priviknuše na mrak. Okolo njega, po tlima, nazirale su se još tri ljudske prilike. Lica im nije razaznavao.

- Ramo, jesi l' isk'o fenjer? - plačno će jedan starački glas.

- Jesam, beg, jesam, kako nisam! - odgovori onaj vičući iz sveg grla.

- Pa, šta kaže, hoće l donijeti?

- Hoće beg, donijeće.

- A kad?

Pa, prije sabaha - onaj će tiše pa se nasmija.

- E, braćo, jest gluh, ko top!

- Kad će donijet', šta kaže?

- Sad će, sad, samo što nije!

Ilhamija se spusti na tle. Osjećao se izgubljen.

- A i tebe dotjeralo, ha? - opet će onaj.

- Jah... - šapnu Ilhamija i uzdahnu.

- Ne valja, bogami, ne valja! Ja sam ovdje ima čitav mjesec. A ova dvoj'ca su taze. Jednog su juče dotjerali. I on je, kol'ko se vidi, beg. A drugi je od prekjučer. Ranjen je, pa samo leži i šuti. Okren'ó se pa jednako gleda u duvar. A ovaj stari, gluhi, i on je beg. On je otprije. Dotjeralo ga ima dvije hefte. On opet samo uzdiše. Strah ga. A ima i zašto, jer u Dželaliju nejma šalu! Mene neće. Nisam ni beg, ni kapetan. Cigan sam. I kalpozan, kako se to po turski kaže. Znaš, pare sam pravio. Nije mlogo; pet oka. Samo bakrene. Našlo mi kaluf za pare, pa goni mlogo; pet oka. Samo bakrene. Našlo mi kaluf za pare, pa goni u Travnik. Šta će bit', ne znam. Glavno je živa glava! Begi i kapetani malo

se kutarisavaju. Top im puca svaki dan. Kad je mene `vamo dotjeralo, ovdje je bilo još sedam glava. Sve sami begi! Pa odoše. Sve jedan po jedan! Kako kojeg odvedu, taj se više ne vraća. Ja samo top čekam...

- Uduni, majku ti! - opsova neko iz mraka.

- Au, pa ti živ! A ja mislio ti si o-ho! Vidim, nit' se mičeš nit' govoriš.

- Uduni kad ti kažem! Udaviću te!

- Hajde, da vidim, šutjeću.

Vrata škripnuše, a Čelebija se pojavi s fenjerom. Neprestano je kašljao i stenjao. Činilo se da sav škripi.

- Firaune, naj fenjer!

- E, živ ti meni bio!

- A kamo...?

- Pa, bilo je jutros!...

- Ne laj!

- Čekaj onda da pitam bega.

Žučkasta svjetlost zaigra po kamenim zidovima ćelije. Sićušan Cigo, mršavan ko gladno mače, priđe starcu koji je sjedio na dušek u prostrtu po zemlji. U drugom kraju ćelije sjedio je onaj današnji beg kojeg je Ilhamija susreo nedaleko Viteza. Sjedio je i gledao kao odsutan, laktom naslonjen na kožne bisage nabijene kao bubreg. Opružen uza zid i okrenut leđima, ležao je treći zatvorenik, koji bi ponekad tiho jeknuo. Ćelija je bila niska, s uskim spolja okovanim mazgalom u zidu i s malo slame razbacane po tlima.

- Beg, doš'o fenjer, daj nešto na bakšiš! - viknu Cigo.

- Ha? - diže starac glavu, žmirkajući prema fenjeru. Bio je sijed, posve zabradatio. Žut, svilen koporan išaran na čibuke, bio mu se već upljesnivio. Glava mu je jednako podrhtavala.

- Daj nešto Čelebiji, išće!

- Jah,... jah... - poče beg da traži kesu.

- Eto ti je, sjediš na njoj!

Beg je dugo prebirao po kesi dok ne izvadi dukat.

- Nah, podaj mu!

- Mlogo mu je!

- Šut', firaune, šta se ti miješaš! - obrecnu se Čelebija pa mu priđe i istrže dukat iz ruke. - Vidi ti njega!

Ma ja ću tebe u bunar ako mi se budeš petlj'o!

- Ništa ti ne kažem, lijepi moj Čelebija! Tvoja nafaka, halal ti bilo! U zdravlju potrošio!

Čelebija gundajući izađe i zaključa vrata za sobom.

- Gori je kalpozan od mene! - nastavi Ramo da grdi. - Kol'ko mu je samo para izmamio za ovih petn'est dana! Svaki dan; daj! Samo daj! Nikad dosta. Hajd, prekinulo te prije sabaha! I ja ti na mezaru kolo igr'o!

- Majku ti, al moreš balegati'! - okrenu se onaj što je ležao uza zid. Ilhamija ga pogleda pa živnu. Bio je to hajdučki harambaša kojeg su prekjučer ranjena proveli. I on, mada mu je glava bila kao čivit modra i sva naduvena, a i ono drugo oko krvavo i izbuljeno kao da će ispasti, sav se razgali kad ugleda Ilhamiju.

- Ama, Ilhamija..., efendija... jesi l to ti! Zar si stig'o?

- Stig'o, stig'o! - osmjehnu se Ilhamija pa se diže i priđe mu.

- Kako si, moj sinak? Jesi l mlogo ranjen?

- Na dva mjesta. Najgore mi je što ne mogu na noge. Kamo sreće da su me odmah dokrajčili, jer ginut' je svakako. Vako se samo patim. Sav sam u krvi... Sad je malo stalo. Gazili me, pasji sinovi...

- Eh, moj sinak, moj sinak, kamo sreće...

- Neka, dina ti i Boga, nemoj mi o tome! Znam šta hoćeš da mi rekneš. Eto, ti si bio k'o evlija, paaa?...

Sad si zajedno sa mnom i s ovim kalpozanom koji...

- A što, brate, šta ti ja smetam? Šta bi stari beg da nije mene? Ko bi mu hizmet činio? A i tebi sam pomog'o kad god si čabar isk'o! Nemoj, brate, tako, đe će ti duša?

- Ne laj, kad ti kažem!

- Šuti, šuti, smiri se i lezi! Evo, i ja ću do tebe, pa ako ti išta ustreba i ako ti mogu pomoć', ti samo reci... - poče da ga smiruje Ilhamija.

- Fala ti...

- Kad sam te ugled'o u mlinu, bio sam se prip'o da ne pomisliš da sam vas ja, morebit, prokaz'o i posl'o stražu na vas... - nastavi Ilhamija tiše, sjedajući uz hajduka.

- Ama, efendija, ni u snu to ne bi' mog'o pomisliti'!

Nisi ti od tjih insana. Izdali nas, brate, seljaci. Seljaci!

Pripali se Dželalije, pa dojavili će smo. Zateklo nas na pojati, na spavanju. Dvoj'cu su na mjestu ubili, mene izranili, a dvoj'ca su haman pobjegla. Jesu l se dočepali šume, to ti ne znam rijet... Već, da mi je malo vode, izgorjeh od žeđi.

- Evo, brate, što meni ne kažeš! - skoči Ramo i prinese bardak.

- Pi kol'ko moreš, ne treba da žališ, sutra ću opet natočit'.

Hajduk otpi pa se zakašlja.

- Polajnak, sinko, polajnak, da ti ne polehne - opomenu ga Ilhamija.

Kad hajduk ugasi žeđ, javi se i Ilhamija. Još se nije bio omrsio.

- Vala, i ja bi malo, ako more...

- Bujrum i tebi, kako ne mere!

- Da, morebit, ne postiš? - upita hajduk, sjećajući se njihova susreta u šumi kad ga je nudio jelom.

- Jah, postio sam... - šapnu Ilhamija.

- A nisi se iftario?

- Pa evo, sad ću...

- Eno, uzmi moj tain, nisam ga se ni tako. Uzmi, dina ti! Da imam šta bolje...

Onaj mlađi beg koji je sjedio naslonjen na bisage i za kojeg se činilo da niti šta vidi niti čuje, odjednom skoči.

- Evo, brate, ima svega! Uzmi, k'o svoje! - Govoreći, prinese pune bisage i spusti ih pred Ilhamiju. Izvadi bošču, razmota je

i poče vaditi jelo. Nema čega nije bilo. Od đulbastija i pite, pa do baklave. Izvadi, uz to, i nekoliko krušaka ranki.

- Meni su ove najdraže, mirišu... Ja sam ih kalemio -dodade sa sjetom.

- Nek' znaš, većeg ti sevaba ne treba! - okrenu mu se harambaša. - Da ti samo znaš ko je i kakav je ovo čo'jk! Malo je vakih! Ilhamija je ovo, Ilhamija, ako si čuo!

- Čuo sam, kako nisam.

- Neka, neka... - smjerno će Ilhamija obarajući oči.

- Bujrum!

- Ma, ja bi najvolio kad bi i drugi,...kad bi i vi sa mnom.

Bilo bi nam, belćim, slađe...- osmjehnu se Ilhamija.

- Zajedno, bezbeli zajedno! - dočeka Ramo pa se primače i zasjede. - Već, kako bi bilo da zovnem i mog bega? Ha, šta kažete? Ima on, kupio mu je Čelebija, al', opet...

- Zovni ga, zovni.

- Beg, zove te društvo da večeraš! Hajde, nejma šta nejma!
- povika Ramo.

- Ha, šta kažeš?...

- Zovu te da večeraš! - ustade Ramo i viknu mu pravo na uho.

- Neka, neka, dete vi...

- Šta mu moreš kad neće. Ima ko hoće!

Večerali su šutke. Pomogoše harambaši da se namjesti i

nasloni uza zid.

- "Vaki zalogaj ne znam kad sam jeo! - oblizivao se Ramo.
- Vidi se, brate, da je begovski!

- Opet ti! Ama zar baš ne mereš zavezat'! - ošinu ga harambaša pogledom.

- Hajde, dobro, zavezaću kad mi ne daš da govorim. Beg naglo prestade jesti. Podnimi se i uzdahnu.

- Šta je, da ti nije ružno? - upita Ilhamija ostavljajući zalogaj.

Beg muklo jeknu.

- Pripo se, bezbeli, jer nije lahko... - poče Ramo pa ušutje, pogledavši u harambašu.

- Neka, tako vam i treba! I tebi i drugima! - dočeka hajduk tvrdo.

Beg je jedno vrijeme šutio, prekrivajući dlanom oči. Činilo se da plače. Onda diže glavu. - A šta nam to treba?

- Da vam Dželalija skida glave, eto šta! Dolazite mu na noge kao ovce na so! K'o kurban! Zar nejma niko među vama pa da ustane, da se digne!...Gin'te kad ste budale!...Ko sam ja i šta sam? Niko i ništa! Nekakav gologuzi Musa odnekle od Doboja, al' sam im' o petlje da ustanem i da hajdukujem! Al' znaj dobro, da u sirotinju nisam dir'o! Evo Ilhamije, pa nek' kaže! Dovodili su ga meni - upre hajduk prstom u Ilhamiju.

- Neka, neka, ostav'te to sad, nije vakat od toga... - pomirljivo će Ilhamija.

- Jok, baš sad je vakat! Ja kad ćemo, ako sad nećemo? Samo mi je žao što skuplje nisam prod'o glavu! A, vas begova i kapetana, nimalo mi nije žao. Nimalo! Da vi niste ovce, ni

Dželalija ne bi bio kurjak! Jakako! Al' vama su kosti davno omehčale pa nije ni čudo što ste taki!

- Bogami, ovaj burazere... - poče Ramo, ali ga hajduk prekide;

- Jezik za zube i ne laj!

Beg je jedno vrijeme ojađeno gledao preda se, pa diže glavu i uzdahnu;

- Pravo je, sve je k'o šta kažeš... Al', sad je kasno...

- Koja su doba? Je l' svanulo...? - javi se stari beg kao iza sna.

- Pričekaćeš ti dok ti svane, zajedno s njima!... - frknu harambaša. Onda se okrenu Rami; - Cigo, prinesi mi čabar! A ti, efendija, afedersum. Moram, muči me. Ko kad sam nemoćan... Ih, grdna rano, što me odmah ne ubiše, već se Vako patim k'o niko moj...

- E, vidiš, kad ti šta treba, onda me zoveš! - Ijutnu se Ramo.

- Neka, neka, ja ću... - ustade Ilhamija i prinese čabar.

- Nemoj ti, efendija, dina ti! Stid me je...

- Ama, vidi ga! Da ti, bogdo, mogu pomoć' u nečem većem. Hajde, ne stidi se, ti si meni ko i moj evlad.

Ramo ne dade da Ilhamija vrati čabar već ga on odnese. Pa onda razgrnu slamu na kojoj je hajduk ležao, a Ilhamija mu pomože da se smjesti.

- Sad se smiri i gledaj da zaspiš. Ako ti šta ustreba, zovni me, ja sam ovdi, do tebe.

Hajduk ništa ne reče, ali se čulo kako šmrknu. I Ramo se povuče. Sklupča se u slamu i začas zahrka. Ilhamija i mlađi beg ostadoše da sjede. Razgovarali su šapatom.

Beg je bio iz Vlasenice. Prije pola godine Dželalija mu je pozvao brata koji se više nije ni vratio. Uskoro je stigao glas da je pogubljen.

- Rahmetli Emin je bio puno stariji od mene, al rano je obudovio. Djece nije imao. Bio je, allahrahmetejle, malo prijek. Kad je doš'o Dželalija i poč'o da provodi novotarije, on je na sav glas ust'o protiv toga. K'o i mlogi. To se, bezbeli, čulo, i to mu je i dohakalo... A kad je mene pozvalo, mada se ni u šta nisam petlj'o, nikakvu se dobru nad'o nisam. Kamo puste sreće da sam potražio care na drugoj strani, mjesto da upravim u Travnik! Pravo veli ovaj što je hajdukov'o; da mi nismo ovce, ni Dželalija ne bi bio kurjak! Al sad, šta je, tu je! Da mi je samo dvades't četiri sahata pa da trknem do kuće, znao bi' šta bi! Imam sina k'o zlatnu jabuku, iako mu je trin'esta godina, pa da mu babo kaže šta će i kako će. Nikome se u ruke živ ne predaji! - to bi mu bilo prvo. Eh, neće l dragi Bog dat' pa da i Dželaliji crno jutro svane, da dočeka šta je zaradio!

- Svak' će dočekat'... - šapnu Ilhamija.

- Znam, a teško je čekat'.

- Ako gledaš od bešike do motike, tako je k'o što kažeš. Samo, ne treba bit' odviše gladan dunjaluka, jer dunjalučka je nafaka kratka, pa se je bojat' da se potlje ne ostane gladno...

Beg je jedno vrijeme šutke gledao u Ilhamiju, kao da ga nije mogao slijediti u mislima. Onda uzdahnu;

- Belćim je tako k'o što kažeš, jer ti to bolje znaš.

Ja samo jedno velim; nek' nam je dragi Bog na pomoći!

Beg se kao satrven diže i vrati na svoje mjesto, pa se

podnimi i ostade gledajući preda se.

Noć je sporo odmicala. Činilo se da nikad svanuti neće. Ćuk se odnekle sa zidina tvrđave neko vrijeme javljao, pa i on umuće. Onda bi u ćeliju dopro poneki neodređeni glas ili zvuk, kao da neko nevidljiv luta okolo tamnica pa se usput o nešto spotakne i prokune.

U ćeliji tišina. Svijeća u fenjeru polahko dogorjeva, pa joj plamen na čas poraste, razcvjeta se i zatreperi, a onda žmirne i smanji se. Svi, osim Ilhamije, pospali. Ramo se ponekad u snu poput ribe praćakne i kao koza kratko zamekeće, pa se ponovo sklupča i smiri. Onaj mlađi beg, koji je dugo i nepomično bdio i kao opčinjen gledao preda se, naslonio glavu na bisage i zaspao.

Stari beg, koji je u snu valjao jezikom pa se činilo da žvače, ponešto promrmlja pa opet nastavi žvakati. I hajduk se davno smirio, pa ili spava ili se ušutio. Samo je Ilhamija kao prikovan sjedio i premetao tespih između prstiju, dok bi mu glava s vremena na vrijeme klonula na prsa. Smoren od duga puta i posta, a razapet između strepnji i riješenosti da na svom posljednjem putu do kraja ustraje i ne klone, neprestano je glavinjao između sna i jave koji su se sve više miješali, otiskujući ga s jedne obale na drugu. Na čas bi mu se činilo da ponovno čuje Munkira i Nekira kako ga naizmjenice dozivaju, ne dopuštajući mu da sklopi oči i smiri se. Onda, iznenada, ugleda Ćelebiju kako mu prilazi s ključevima i fenjerom u ruci i zove ga da pođu zajedno. On mu se nevoljko pridruži pa šutke krenu, čas lebdeći čas koračajući, i to sve nekakvim neobičnim putevima kojih se on odnekle kao u snu sjećao. Začudo, svuda gdje prolaze vlada zastrašujuća tišina i pustoš i nigdje živa stvora ne susreću. Poput oblaka koji plovi, prolaze iznad gradova, kasaba i sela. A svuda isto; mrtva tišina. Nigdje nikog, ni na sokacima ni na trgovima. Samo alemi na munarama strše k nebu, tek što ga ne dotiču.

- Ćelebija, đe su insani? - pita on ustrašeno.

- Pospali.

- A sultan?
- Psst! Spava!
- A lale i veziri?
- Svi spavaju...

Od te čudne tišine i pustoši strah i tjeskoba sve ga više obuzimaju. Kad naiđoše iznad groblja, neko im odozdo domahuje. I to nečim bijelim, nečim što je sličilo na ćefine, mada se nije vidjelo ko im domahuje.

- Čelebija, kud me to vodiš? - prošaputa u strahu pa stade. Hladan ga znoj bio oblio.

Čelebija u to zazvoni ključevima pa se zlobno nasmija i nestade ga. Zajedno s fenjerom. Njega tek tada obuze strah. Nije znao ni kud bi, ni šta bi. A mrak, prst se pred okom ne vidi. I šutnja. Teška i gluha, kao da je sve živo u zemlju pleglo.

U to izbi Topalhodža. Vedar i nasmijan kakvog ga je prvi put vidio. Ide on, ide, a fenjer mu u ruci. Kako ga Ilhamija ugleda, tako mu svanu. Priletje mu i zagrlj ga.

- Šta je, šta dršćeš? - pita ga Topalhodža.

- Izgubio sam se, pa neznam kud bi... Čelebija odnio fenjer, a mene ostavio sama u mraku. Nigdje žive duše. Sve k'o da je pomrlo... Pa da se makar ćuk javi... I još me pitaš šta mi je i što me je strah... - šapće on i sve se pribija uz Topalhodžu.

- Pobogu, šejh-efendija, kako to noćas govoriš? - ukori ga Topalhodža. - Pogledaj koje su zvijezde na nebu! Zar hoćeš rijet da i one spavaju? I zar tvoj Gospodar, koji je iznad svega ovoga, ikad spava? Vidi On i crna mrava u crnoj noći na crnu kamenu, a nekamoli onoga ko Ga štuje i sedždu Mu čini! Pobogu, šejh-efendija, šta bi od tvoga ittikada!

On se postidje i obori oči, pa i ne gleda u Topalhodžu. Najgore mu je što mu Topalhodža ponavlja ono što je on kroz čitav svoj život govorio. Pa sad, odjednom!... - Bože, šta se ovo zbiva samnom? - šapnu u strahu.

- I šta će tebi ikako Čelebija i njegov fenjer, kad imaš svoje vidjelo? - nastavi Topalhodža pa mu prisloni dlan na srce. A srce, udara li, udara.

- Al nejma ljudi, pa me to najviše plaši - opet će on.

- Spavaju, šejh-efendija, spavaju! Umorili se od dobra i zla koje povazdan rade, pa od umora pospali. Tako oni uvjek. A kad se ujutro probude, opet će nastaviti đe su jučer stali. To ti je insansko. Zlo i naopako...

Stari beg se bio uzmučio u snu, pa poče da premeće jezikom i da nekom nešto naređuje; - Zakolj'te tukca, pa... pa ga onda metnite na pilav... Hano, čuješ li me, tukca!... - Onda se zakašlja i probudi, pa sjede na postelju i poče plačno uzdisati.

I Ilhamija se probudi. Gledao je zbunjeno oko sebe, dok ne svati gdje je. I bi mu još tegobnije nego maločas. A sav je bio u goloj vodi.

Svijeća se u fenjeru bila ugasila. Kroz uski mazgal u zidu svijetlost je mutno prodirala. Poput magle. U to se, odnekle iz daljine, očuše ezani. Učilo je na sabah. Glasovi su bili čisti i tanki kao konac. Drhturili su. Zauči i ezan sa džamije u tvrđavi. Snažan i zvonak prolomi se kroz praskozorje.

- U-uuu, je l' to sabah? - javi se Ramo, pa se diže i poče da se češe i zijeva. - Al sam, braćo, svašta snio! I pod čergom sam bilesi bio! Kad tamo, rodila mi Đulbehara sina! Okle to, pitam ja nju...

- Uduni, paskoviću! - zarezala hajduk koji kao da je samo na

to čekaao.

- Pa sabah je, brate! Vidi ga! Sad će Čelebija da otvori. Treba izlaziti'. Treba iznjet' čabar, natočiti' bardake, otić' u ćenifu, treba... i-hi! Tebi je lahko, ti i `nako ne ustaješ. Ti samo; Daj čabar! Bogami, k'o da si paša!

Svi se uzbudiše i svi sa čemerom dočekaše novi dan. Niko ni u koga gledao nije.

- Nemoj zaboravit' natočiti' vode! Oba bardaka, čuješ li! - zavika stari beg.

- Čujem, beg, čujem. Samo, nemoj ti zaboravit' da iziđeš u ćenifu, pa da potlje ne bude... I spremi nešto za Čelebiju.

- Uh, da mi ga je makar pljunut'! - zarezha hajduk ponovo.

- E, ama da je! Da je Bog dao kozi dug rep, pobila bi cio svijet!

- Eh, braćo, braćo, zar vam je do toga! - molećivo će Ilhamija.

- Ama, kad ne zatvara usta, crko on!

- Pa šta ti to smeta, burazeru? Ti začepi uši ako ne mereš da slušaš! Vidi ga!...

- Osaburi, brate, osaburi! I u krupnijim stvarima treba osaburiti', a nekamoli u tome. Nije džaba rečeno da je i džennet saburom pokriven. Vidiš da mu je drago govoriti', pa nek govori... - počeh da ga umiruje Ilhamija.

- Prgav nekakav ovaj tvoj haramija... Ja zinem, a on na me! E, ne mere tako! Ovdje se ne pita on, već Čelebija. I onaj glavni; Dželali paša! To on treba da zna!... A ti si nekakav dobar čovjek, vidim ja. Tebi, ejvala Da su svi taki - e-he!

Ključ začengrlja u bravi, a Čelebija se pojavi na vratima.

- Hajde, izlazi!

Ilhamija prvi dohvati čabar!

A ti moreš bardake - priskoči Ramo i uze mu čabar iz ruku.

- Neka, efendija, nemoj, daj meni... - šapnu beg, pa mu uze bardake.

Kad naiđoše pokraj Čelebije, Ramo poče da se umiljava;

- Čelebija, živ bio, nemoj da nas goniš! Nemoj da hitiš, Bog ti dao! Beg i `nako jedva ide, pa ako još zavičeš, gotovo je... A, tvoje se zna, rek'o sam mu...

Čelebija se sipljivo zakašlja i jedva proštenja; - Hajde,... ništa te nisam pit'o!...

- Jutro je palilo svijetlošću. Ilhamija zastade na vratima ćelije i dlanom prekri oči. Sunce ga na tren zaslijepi. Činilo mu se da je izašao iz provaljena kabura punog mraka i čemera, pa poželje da se tu, na suncu i rosi, zauvijek smiri.

- Hajde, beg, pohiti! - požurivao Ramo starog bega, više ga vukući negoli vodeći. Noge su mu klecale i splitale se kao da su od krpe. I Ilhamija ga prihvati s druge strane. - Ha-h, polahko, samo polahko...

Čelebija ih nije gonio. Pusti ih da istresu i operu čabar, da se umiju i natoče bardake, pa čak i da se protegnu na suncu. Ilhamija dospje da i abdest uzme. Prije nego li ih je utjerao, Čelebija otključa još jednu ćeliju. Ljudi pokuljaše jedan za drugim, taman kao da se iz rupe izvlače. Bilo ih je petnaestak, ako ne i više, a svi utučeni i zapušteni. Neko između njih poluglasno uzviknu; - Eno Ilhamije!... Hej, grdna rano, zar i on!

- Hajde, ulazi, dosta je bilo! - zavika Čelebija prilazeći vratima. - Hajde, šta čekaš!...

Šutke uđoše i posjedaše, još uvijek pod dojmom sunca i jutra koji ostadoše iza njih. Spolja se čulo kako Čelebija na nekog viče.

- Hajd', prekinulo te! - opsova Ramo.

- Bi l' ti da te malo umijem? - priđe Ilhamija hajduku koji je ležao na leđima i gledao iznad sebe upola zavraćenog oka.

- Neka, nemoj...

- Treba l' ti šta drugo?

- Ništa mi ne treba, fala ti...

- Beg kako bi bilo da se malo užina, ha? Dok se nije ukvarilo - pokaza Ramo očima na bisage.

- Uzmi ako moreš. Bujrum, ako još kogod mari...

Niko se i ne pomače. Ramo otvori bisage i poče vaditi jelo. Ilhamija se diže da klanja. Izvadi iz torbe čistu košulju, prostrije i zanijeti.

Prođe čitav sahat pa i više, a da niko ni riječi ne progovori. Svako se bio o sebi zabavio. Samo je Ramo, nakon što je iz bisaga gotovo sve pobrao, ponovno legao i zaspao. I stari beg je drijemao. Ostala dvojica živi se nisu čuli.

Ilhamija je poslije namaza sijedio i u sebi učio. Bio je daleko i od Travnika i od Dželalije.

Vrata se u neko doba iznenada otvoriše. Svi su uznemireno čekali i gledali.

- Kako `no tebe zovu? - upre Čelebija prstom u Ilhamiju. On diže glavu. Gledao je kao da se budi.

- Ilhamija...

- Hajde, opremi se!

Strah, poput šišmiša, preletje ćelijom. Svima se u grlu nešto upopriječi. Ilhamija se diže i htjede uzeti torbu.

- Ostavi to. Ići ćeš u Konak. Opremi se i čekaj! Čelebija izađe i zaključa vrata. Svi su šutke gledali u

Ilhamiju. Ramo zazinu da nešto kaže, pa upola prekinu;

- Ne znam šta ćeš tamo, jer tamo kol'ko ja znam...

Ledeni mir obuze Ilhamiju. Onda sjede, spusti glavu i sklopi oči.

Prođe neko vrijeme dok se vrata opet ne otvoriše.

- Hajde ti, jesi l'?

Ilhamija ustade, navuče firale i uze štaku.

- Braćo, allahemanet!...! halal'te ako se ne vratim... -šapnu i sjetno se osmjehnu.

- Hajde, s hajrom... hoćeš ako Bog da ... - zagrcnu se beg.

I Ramo se diže pa, idući za Ilhamijom, poče ga tješiti;

- Ništa se ne boj, tamo ne kidisavaju Nisu nikog, pa neće ni tebe...

- Efendija, zaklinjem te dinom i imanom, kaži im sve što ti je na srcu! Ne ostaj im dužan, tako ti vel'kog Boga! Nek' vide

da te nije strah, da ih se ne bojiš! - hroptao je hajduk, s mukom pokušavajući da se pridigne.

Ilhamija zastade, okrenu se, ali ništa ne reče već ga pomilova pogledom.

- Laj, laj, al' nećeš dugo! - zaprijeti Čelebija.

- Znam ja to i bez tebe, kilo sipljivi! A tom tvom veziru slobodno kaži da mu ovo poručujem; da ga ne bendam i da ga se ne bojim ni k'o mog dorata! Ni k'o dorata, čuješ li, hizmećaru

- E, pričaj, pasji sine, platićeš za to, beli ćeš platit'! - prosikta Čelebija mašući ključevima.

Stražar iz Konaka preuze Ilhamiju pri izlasku iz tvrđave. Išli su istim putem kojim je Ilhamija prošle noći bio doveden. Sad, po danu i po suncu, sve je bilo drukčije. Stražar je bio mlad i bezbrižan delija koji je, sve dok se ne spustiše do u grad, tiho pjevušio.

Mada mu je srce brže kucalo, a nekakva unutrašnja vatra udarala u glavu, Ilhamija je uspravno koračao, bez kolebanja i strepnji pred susretom koji ga očekivao. Činilo mu se da ga neprestano gleda i prati ono krvavo i izbuljeno harambašino oko i da još uvijek čuje njegov promukli i prkosni glas kojim je govorio Čelebiji; - A tom tvom veziru slobodno kaži da ga ne bendam i da ga se ne bojim ni k'o mog dorata! Ni k'o dorata, čuješ li, hizmećaru!

Pred prvim grobljem na koje naiđoše Ilhamija stade.

- Šta je sad? - zastade i stražar.

- Da proučim Fatihu - tiho će Ilhamija.

- Zar baš moraš?

- Treba, moj sinak. Ti svoju dušu razgaljuješ pjesmom, a

Fatiha obraduje duše mrtvih. Lijepo je da ih se insan sjeti. I nama će bit' drago kad nas se kogod sijeti...

Stražar se iskašlja i ništa ne reče. Ilhamija diže ruke i poče učiti. Mrtvi su mu sad bili mnogo bliži od živih. Kad dovrši i predade Fatihu, krenu. Stražar za njim. Više nije pjevušio.

Prolaznici koje su susretali zazirali su od njih isto kao i sinoć. Pravili su se da ih, tobože, ne vide. Čak i djeca koja su se igrala po sokacima, čim bi ih ugledala prekidala bi igru pa se pribijala uza zidove i sašaptavala.

- Jah - pomisli Ilhamija s tugom - što li od insana, kad mu je najteže, svi počnu okretati glavu?... - A onda se sjeti Hamzage i Topalhodže, pa mu se nekakva milina razli oko srca i brzo se popravi; - Al, eto, ni svi insani nisu isti...

Kad izbiše pred Konak, dočeka ih straža;

- Kad prije, Mumine? - iznenadi se jedan od stražara.

- Pa, rečeno mi je da pohitim.

U avliji stražar zaustavi Ilhamiju;

- Stander tu i ne miči se!

Stražar uđe u Konak, a Ilhamija ostade u avliji.

Avlija je, uvijek, živjela svojim uobičajnim životom. Pašalije su promicale, čas ulazeći u Konak ili zamičući kroz kapiju na drugoj strani avlije kuda se ulazilo u vrt s nasadima; golubovi su krupno gukali za golubicama, iz mutvaka na drugom kraju Konaka, povjetarac bi nanio tople mirise jemeka, a žuta ugojena mačka drijemala je među šimširima, samo ponekad pogledajući spram golubova koji su je oprezno obilazili.

Ilhamija je stajao i čekao. I što je vrijeme dalje odmicalo, osjećaj tuge i napuštenosti sve mu se više uvlačio u dušu. Sam

se sebi činio suvišan i od svih zaboravljen. Kao mrtva, ostavljena stvar. Obuze ga nekakva tjeskoba, a grlo mu se naglo osuši i umalo da se ne napi vode sa šadrvana, ali se u posljedni čas sjeti da je zapostio pa sam sebe ukori kako se mogao dotle zaboraviti.

- Ovo me šejtan ponovo salijeće i iskušava, ne bi li me prestrašio i skreno s puta - pomisli u strahu i poče poluglasno učiti; Gospodaru, utječem Ti se od sumnji i ubadanja šejtana... Stražar se vrati i pozva ga. On proždre pljuvačku i otegnu rukave na džubi pa se uspe uz ona dva-tri basamaka preko kojih se ulazilo u Konak.

U hajatu ga dočeka hladovina. Avlija, puna sunca, ostade sa one strane ulaza. I iz hajata se vidjelo kako mačka bezbrižno drijema među šimširima. Gore, uvrh basamaka, zastrtih crvenom kadifom, preko kojih se ulazilo u divan-odaju, čuo se tihi razgovor, ali se niko ne pojavi i ne sade. Kad bi neko prošao hajatom, prošao bi gotovo nečujno, a govorilo se polušapatom. I stražar se bio ukipio pa se i nemiče. Vrijeme je sporo i zamorno odmicalo.

Vrata na desnoj strani hajata škripnuše. Pojavi se čaušlar-ćehaja Sulejman-efendija i pođe prema Ilhamiji. Oštro ga odmjeri i pokaza na štaku;

- To ostavi i skini firale!

Ilhamija se prignu pa šutke izu firale, metnu ih uza zid i prisloni štaku uz njih.

Sulejman-efendija se iskašlja, pa naglašavajući svaku riječ poče ga upućivati kako će se ponašati kad uđe i stane pred vezira. Pri tom je jednako prijetio kažiprstom.

- Dobro me poslušaj! Kad staneš pred njegovu preuzvišenost vezira, prvo ćeš nazvati selam i pristupiti ruci. Onda sastavi ruke na prsima i izmakni se nekoliko koraka. Leđa ne okreći! Onda stani, obori oči zemlji i čekaj dok te ne bude pitao. Odgovaraj

samo na ono što budeš pitan! Samo na to! Jesi li razumio?

- Razumio sam...

Sulejman-efendija ga još jednom odmjeri, kao da razmišlja nije li nešto zaboravio

- Sad hajde za mnom!

Ilhamija zažmiri i uzdahnu. Prošaputa Bismillu i koraknu. Krvotok mu je snažno udarao, a u grlu ga stezalo.

- Gospodaru, ne ostavljaj me samoga i ne dopusti da on bude jači od mene! - zamoli iz dna srca.

U sobi u koju uđoše nije bilo nikog.

- Stani tu i čekaj!

Sulejman-efendija otvori druga vrata i tiho zamače iza njih. Ilhamija ponovo osta sam.

Soba je bila ispunjena gluhom tišinom i samoćom. Bila je to jedna od onih sumornih prostorija u kojima ljudi šutke sijede, jedva čekajući da ih napuste; soba u kojoj se nikad ništa ne zbiva osim brižnih misli i nesigurnih nada onih koji tu dolaze i čekaju.

Vrijeme kao da nije odmicalo, a čekanje je trajalo ubitačno. Velika crna muha, dlakava poput pauka, neprestalno se zalijetala i udarala o prozorsko okno nastojeći da izleti. Pri tom je tako otegnuto zujala, da se Ilhamiji činilo da cvili od očaja.

On priđe prozoru i odškrinu ga.

- Hajde, hajde na sunce... Ako ja moram ne moraš ti... Muha se odlijepi od okna pa zazuja i odletje.

Njega nešto stegnu u grlu. Pa odjednom zaplaka. Sulejman-

efendija uđe. Tiho pritvori vrata i priđe mu.

Prijekorno se osmjehnu, učini "hm"! i zaklima glavom; - Kasno je sad! Trebao si ranije misliti o tome!...

Ilhamija uzdahnu i nadlanicom otra suze. Sulejman-efendija poče ubrzano ponavljati;

- Rekao sam ti kako ćeš! Prvo selam, pa onda ruci, pa onda se izmakni, ali ne okreći leđa! Gledaj preda se, a ruke drži...

Ilhamija ga je slušao, ali niti ga je čuo niti vidio. U sebi je sricao riječi posmrtnih pouka; Kad ti dođu dva meleka koji su bliski Allahu džellešanuhu, a koji donose radosnu vijest od strane milostivog Allaha, nemoj se uplašiti i nemoj biti tužan pred njima već im odgovaraj jasno i razgovijetno...

- A ko je Dželalija pa da se njega plašim? - upita sam sebe.
- Smrtan i prolazan kao svi! List na vjetru, rosa na suncu. Samo je Bog vječan!

- Ti kao da ne slušaš šta ti govorim! - oštro će Sulejman-efendija.

- Sve sam čuo i sve mi je znano - odgovori jedva čujno.

- Onda hajde za mnom. I gledaj kako ćeš!

Koračao je kao u snu, dok mu noge ne upadoše u mehkoću kalije. Odjednom mu se učini da ga gleda harambašino izbuljeno oko i da čuje njegov proderani i prkosni glas; - A tom tvom veziru slobodno kaži...

- Selam! Selam!... Ruci! - čuo je oštar Sulejman-efendijin šapat.

Ilhamija se strese. Pa diže pogled. I umalo da ne ustukne od iznenađenja. Dželalija ga je gledao s ljubopitljivim osmjehom u očima. Ni sličan onome kakva ga je on zamišljao! Sjedio je na

povisoku minderu, milujući vrhovima prstiju crnu, u naokrug podrezanu bradu. Oči su mu bile zelene, tek malo zamagljene, i čudno su odudarale od njegove crne brade. U čistoj i nježnoj puti njegova lica i lijepo srezanoj punačkoj ruci, bilo je nečega gotovo ženstvenog. Ne bi se moglo reci da je bio star, a niti dovoljno mlad. Tek oštra i uspravno usječena crta iznad očiju, jasno je govorila da zna šta želi i kako da to ostvari. Prostrana odaja bila je bogato prostrta, puna blagih sijena, a osvježena nekim prijatnim mirisom koji zapahnu Ilhamiju.

Dželalija ga je i dalje gledao i smiješio se.

- Smije se, bezbeli, mojoj džubi - pomisli Ilhamija i sjeti se Topalhodže.

- Selam!... Ruci!... - dopre mu do ušiju piskav Sulejman-efendijin šapat.

On prinese ruku srcu i prignu glavu;

- Selamun alejkum!

Glas mu je bio smiren i blag, kao i uvijek kad bi se javljao ljudima.

- Alejkumus-selam - odgovori Dželalija, pa kao da se iznenadi. Kao da ga začudi što mu Ilhamija ne prilazi ruci, mada se Sulejman-efendija upadno iskašljavao.

Zavlada tajac.

- Pa, efendum...? - progovori Dželalija i prestade milovati bradu Govorio je turski. Glas mu je bio ugodan, bez srdžbe.

- Eto, došao sam... Rečeno mi je da dođem, pa sam se zaputio i došao.

- Vidim - naglasi Dželalija i pokaza rukom na šilteta koja su bila razmiještena ispod mindera. - Otur!

Ilhamija zadiže džubu pa se lahko spusti. Dželalija pogleda u Sulejman-efendiju i glavom mu daje znak, na šta se ćehaja nećujno udalji.

- Ćujem da si imam i hatib u Źepću - nasloni se Dželalija na jastuke.

- Jesam, u Ferhadpašinoj džamiji.

- Pa, kako ti je u Źepću?

- Elhamdulillah, bilo mi je lijepo.

- A i pjesnik si, ćujem. I derviš...

- Ako se može reći da sam pjesnik. A tarikat mi je na srcu.

- I ja sam bio pjesnik - Dželalija će tiše. - Ali sad više nisam. Nemam kad. Pogotovo otkako sam došao ovamo, u Bosnu.

- Znam, pašo, ćuo sam.

- Zar si ćuo? - živnu Dželalija. - A šta si još ćuo?

- Da si i hafiz.

Dželalija se naglo uozbilji. Gledao je ćasak-dva u krupan zumurlut svoga prstena, kao da ga prvi put vidi. Onda podiže pogled. Osmijeh iz njegovih oćiju bio je izćezao.

- Jest, i hafiz sam. Samo sam i to, na Źalost, zapustio... Već, htio sam ti ovo reći; moje pjesme su bile drugaćije od tvojih!

- Ja sam u svojim pjesmama velićao Carevinu i našeg svijetlog padišaha

Ilhamija ga gleda pravo u oći.

- Sve što je veliko i lijepo, treba da se hvali.

- Zar i ti tako misliš?

- Mislim, pašo.

- A zar Carevina i naš svijetli padišah nisu veliki i dostojni svake hvale? - upita Dželalija gotovo šapćući. Pri tom je netremice gledao u Ilhamiju, a oči mu se pri tom suziše i kao da potamniše.

On izdrža pogled pa će smireno;

- Carevina je poput mora, i duga i široka, da joj se kraj sagledati ne može, a voda je na izvoru bistra. Ali, dok stigne do onih koji je žedni čekaju, ni noge se u njoj ponekad oprati ne mogu.

Dželalija se na trenutak zamisli, kao da razmišlja o onome što je Ilhamija time želio reći.

- Čudno govoriš, dervišu! Ne misliš li, možda, da si u tekiji, a da sam ja, Dželaluddin Ali-paša, tvoj poslušni murid koji treba da se divi tvojoj mudrosti?... Ne zanosi se, već odgovaraj jasno i razgovijetno, bez tih tvojih derviških mudrolija!

Ilhamija se pomače na šiltetu.

- Zbog toga sam, pašo, i došao ovamo. Dugo sam išao i još duže razmišljao. O svemu...

- I imao si o čemu! Hajde, da čujem onu tvoju pjesmu "Čudan zeman nastade" radi koje sam te i pozvao u Travnik.

Htio bi da je čujem iz tvojih usta. Ilhamiju zazebe.

- Hajde, da je čujem!

On spusti glavu i sklopi oči. Pošutje malo, pa poče recitirati. Glas mu je potresno zvučao;

*Čudan zeman nastade,
sve zlikovac postade,
din-dušmanin ustade,
šta se hoće, zaboga?*

*Već takata nestade,
zlo nam svako postade,
dobrih ljudi nestade,
šta se hoće, zaboga?*

*Turčin nema amela,
krivda pravdu zamela,
pa se pravda...*

- Stani, čekaj! Ja taj tvoj jezik ne razumijem. Govori turski, pa makar i tim vašim smiješnim bosansko-turskim, kad za toliko vremena niste mogli da ga naučite.

- Pašo, svakome je njegov jezik i najdraži i najslađi. Pa i nama naš.

- Zar! Zato si tu svoju pjesmu i ispjevao na njemu! Nastavi, da je čujem!

- Bože, kako je ovaj čovjek zao! - A ja se u prvi čas bio ponadao...

- Šta je, šta čekaš? Zar ne znaš turski? Pa do maločas si govorio! - ledeno se nasmija Dželalija.

- Znam, pašo, ali pjesma je drugo... Ti to najbolje znaš...

- Pjesma, veliš! Ne vrijeđaj pjesmu, dervišu! Govori da joj čujem riječi. Hoću da mi kažeš šta si mislio i šta si kroz nju želio reći. To hoću!

- Na šta sam mislio?... Na zlo, pašo, na zlo i nevolju sam mislio - Ilhamija će tvrdo.

- Na kakvo zlo i na čiju nevolju?

- Na našu, na našu, već čiju! Na sve ono što nas toliko vremena satire i razjeda! Ratovi su nas izmorili, a toliki nam sinovi izginuli i ginu; boleštine haraju; džehalet zavladao; pravda se zatrla, a siromaštvo pritislo pa bune i hajdučija niču, dok nasilje, rušvet i opačine cvjetaju. A oni, koji bi trebali da prednjače i pravdu kroje i dijele, počevši od carskih ljudi i ajana pa do uleme, govore i rade naopako, misleći samo na sebe i teGLEći svaki na svoju stranu. Čitava se Bosna u ranu pretvorila! Šta se ovo radi i šta će biti od nas, zaboga!

Dok je govorio, Ilhamija se bio pridigao na koljena, ispružio ruke, a oči mu pune suza. Pa kad završi, kao smoren klonu i spusti glavu.

I Dželalija utihnuo. Šuti i gleda. Onda se iskašlja.

- Pa ti, na sve to, pjesmom ustao?

- Srcem sam ustao, pašo, srcem! A ono je u pjesmi.

- Hoćeš li time da kažeš da nisi ustao ni protiv Carevine ni protiv sultana i halife kojemu si, kao musliman, dužan da se pokoravaš?

- Ustao sam protiv zla koje nas satire. A zlu, ma s koje strane dolazilo, nisam dužan da se pokoravam već da se borim protiv njega.

- Čime? Pjesmom?... - posprdno se osmjehnu Dželalija.

- Za sablju nisam. Pjesma je moja sablja.

Dželalija se podnimio pa ne skida oči s Ilhamije. Ispituje svaku crtu njegova lica, posmatra njegove umorne i tanke ruke

spuštene na koljena, čini se da mu osluškuje otkucaj srca, pa i sam dah kojim Ilhamija diše. Onda se iskašlja pa ga, po prvi put, oslovi imenom. Progovori bez oštine.

- Ilhamija, dobro me poslušaj! Za mene su Carevina i padišah iznad svega! Osim Allaha! A Carevini, već odavno, nije lahko. Dušmani sa svih strana nasrću na nju. Već su je načeli i žele da je rastrgaju. I ovdje, u Bosni, koja je nekad bila đulistan Carevine, nije ništa bolje. Ajani i kapetani digli glavu, svaki bi želio biti vezir za sebe, a ne znaju, jadni oni bili, da bez Carevine nisu niko i ništa!

Ona je njihova snaga i njihova krila! Zato sam i došao ovamo. Da ih stegnem, da u Bosnu uvedem red i pokornost i provedem korisne naredbe koje je sultan donio, a protiv kojih oni reže i dižu se.

Njihove tvrde bosanske glave neće ili ne mogu svatiti da danas pušu novi vjetrovi, da Carevina mora krenuti novim putevima ako hoće da opstane. Zato sam i došao ovamo; da ih urazumim i upokorim. Hoću da zakujem i učvrstim ovaj bosanski đerđef koji se iz temelja ljulja!

Dželalija za trenutak zastade, pa upre prstom u Ilhamiju; - I ti, Ilhamija, i ti si nasrnuo na Carevinu! Tvoja buntovna pjesma ide od kasabe do kasabe, od usta do usta, a britkija je i opasnija od svake sablje! Za Carevinu i padišaha pogibeljan si kao i svi oni radi kojih sam i došao ovamo! Čak si i pogibeljniji, jer si čist, jer ništa za sebe ne tražiš i jer ti ljudi vjeruju! U prvi mah sam bio pomislio da si se urotio zajedno sa ajanima i kapetanima koji vuku kola ustranu, ustajući protiv Stambola i čvrste ruke, ne znajući da bi ih sutradan prvi vjetar odnio. Sad, kad sam ti zavirio u dušu, žao mi te i želio bih ti pomoći.

Ilhamija diže glavu. Pitao je očima.

- Pokaj se, Ilhamija! Kaži to glasno i jasno, da te svi čuju! Pjesmom potari pjesmu. Odreci je se i sačuvaj glavu ili ćeš, kunem ti se Bogom velikim, biti pogubljen! Bilo bi mi te žao, ali

su Carevina i padišah iznad svega i tu milosti nema! Ni prema kome! Zapamti!

Ilhamija zadržta.

- Zar me to prokleti šejtan opet salijeće i nagovara? Ko mi to ovaj put govori kroz usta Dželalijina? Jesu li to proklete šejtanove oči koje me gledaju iz glave Dželalijine? Bože, zaštitite me i učvrstite! Ne dopusti da posrnem!

- Šta je, Ilhamija, što se toliko lomiš i premišljaš? Budi razuman! Zar ti nije drago živjeti? Ili možda misliš da se lahko s glavom rastati i u kabur zatvoriti? - upita Dželalija blago, gotovo prijateljski.

Ilhamija duboko uzdahnu pa prelomi;

- Pašo, ne traži od mene da zlo nazovem dobrim, a dobro zlim, jer to je najteži grijeh! Kažeš mi da su Carevina i padišah iznad svega i da drugog izbora nema. A gdje su ljudi, pašo? Šta je Carevina bez spokojstva i sreće njezinih podanika? I šta je padišah u takvoj Carevini? Pašo, ljudi su preči i od padišaha i od Carevine! Na krvi ništa dobro niknuti neće. Čovjek je najsavršenije djelo Božije, i teško onome ko ga oskrnavi! Ti to znaš, pašo, hafiz si!

Dželalija se diže. Djelovao je poput isukane sablje. Iz njega je izbijala studen, ali ne i mržnja.

- Ilhamija, sam si sebi presudio! Žao mi te je. Čišći si i hrabriji od svih koje sam ovdje susreo, i zato te žalim. Kad bi te poštedio, sam bi sebe iznevjerio. A ti bi postao loš primjer za mnoge. Zato, smrt ti ne gine...

- Pašo, nemoj me žaliti. Smrti se ne plašim, jer smrti i nema. Ja se samo selim, s nadom i pouzdanjem u svoga Gospodara. Na zemlji sam se odužio, koliko sam mogao i znao. Odlazim smiren, jer sam bio i suviše žalostan. S Božijom pomoći riješit ću se svega radi čega sam ovdje toliko patio i žalostio se - prede

Ilhamija rukama niza se, kao da sa sebe skida vlastito tijelo.

Gledali su se šutke. U nenarušenoj tišini odaje čulo se kako kumrija negdje napolju otegnuto guguće. Kao da nekoga dozivlje.

Ilhamija se bio digao.

- Pašo, prije nego što pođem, htio bih ti još nešto reći.

- Da čujem!

- Budi milostiviji prema ljudima. Jer, onaj koji nema milosti spram drugih, kako će je tražiti za sebe? A trebaće je, svima... Kad bi samo jednu noć proveo s onim nesretnicima gore u tvrđavi...

- Dosta! - uzviknu Dželalija oštro.

Riječ odjeknu Konakom. Sulejman-efendija se pojavi na vratima i zastade.

- Neka ga vode!

Dok je Ilhamija išao preko odaje, Dželalija je bio ustao pratio ga pogledom. Mada ih je dijelilo tek nekoliko koračaja, ponor između njih bio je nepremostiv.

Kad dođe do vrata, Ilhamija se okrenu;

- Pašo, kad budeš umirao, sjeti se mene i mojih riječi... Pa zamače iza vrata. Posljednje što je Dželalija vidio, bila je kratka i otrcana Ilhamijina džuba kojom je bilo zaodjenuto i njegovo siromaštvo, i njegova veličina. Učini mu se velik poput kamene klisure.

Praćen stražom i suncem, Ilhamija je grabio prema tvrđavi. Osjećao se lahak i čist kao da je okrilatio. Teret, koji ga danima i noćima morio i pod kojim bi ponekad i posrnuo i proplakao, bio

mu je spao sa srca. Donio ga je do Konaka i tu, pred Dželalijom, razvezao je sve one mrtvouzice zavezane čvorove, pa ga spustio i s olakšanjem odahnuo. Da to nije uradio, činilo mu se nikad mira ni spokojstva ne bi našao. Bježao bi i od samog sebe.

- Bože, neka Ti je hvala, neka Ti je po stotinu puta hvala što me ojača, pa se ne pokolebah i ne posrnuh! -zahvaljivao se skrušeno, dok mu je čistoća smirenja punila i srce i dušu.

Onaj isti stražar, koji ga je jutros dopratio u Konak, išao je za njim, čudeći se šta je starcu pa tako žurno grabi prema tvrđavi. Kad se počеше uspinjati uz brijeg, ne može a da ga ne upita;

- Eh, šta bi u Konaku?

- Sve lijepo, elhamdulillah.

- Jesi l' dao dževap?

- Jesam, Bogu sućur

- Jesi l' se kutaris'ol

- Kutaris'o, elhamdulillah, kutaris'o!

- Posve?

- Posve, Bogu šućur!

- Bogami si dobro!

- Dobro, sinak, dobro.

- Ih, da sam prije znao pa da ti uzmem muštuluk.

- Jah, je l de! - osmjehnu se Ilhamija. - Dao bi' ja tebi, sinak, i sad, al' nejmam, ništa nejmam...

- Ma, ja to samo `nako... Nek' si se ti kutaris'o, jer vidiš kako je...

- Vidim, vidim. A biće, akobogda, bolje. Hoće, hoće inšallah...

- Pa, sad ćeš kući, ha? Je l' ti daleko?

- Ko?

- Kuća.

- Kuća?... Daleko, sinak, daleko... - uzdahnu Ilhamija, pomišljajući na svoj dugi i nepoznati put koji ga je čekao.

Kad stigoše do tvrđave i kad ga Čelebija preuze, Ilhamija odjednom osjeti nemir. Obuze ga tuga. Poboja se da ga malodušnost i strah ponovno ne obuzmu, pa sam sebe počeo koristiti; - Ah, šta mi je sad kad sam se...

- Hajde, ulazi! - mrzovoljno će Čelebija otključavši vrata. Samo što je ušao, beg mu plačući pođe u susret. Zagrli ga i zajeca.

On se osvrnu po ćeliji. Sunce je prodiralo kroz mazgal i uvlačilo se ispod vrata. Ni harambaše ni Rame nije bilo. Samo je starac sjedio na dušekju i kunjao.

- Će su? - upita šapatom.

- Odvelo ih... ob... oboj'cu... - promuca beg i provali u plač.

On klonu. Sjedio je neko vrijeme posve bespomićan i prazan, kao da mu je neko išćupao i srce i dušu. Sve mu se činilo da ga odnekle šutke gledaju i harambaša i Ramo. Da su obojica tu, u ćeliji, samo ih on ne vidi. Ćak je i Ramin izvrnuti opanak bio tu, na slami gdje je ležao. Pa kad još i stari beg kao iz sna viknu; - Ramo, `vamo se, vode!... - on se sav zgrči.

- Da si ih samo vidio - poče beg kroz suze. - Ramo se prikrio uz hajduka, pa cvili ko godina. Jedva su ga otkrpili... A hajduk im `suje i oca i mater, i Stambol i vezira, a sve ih usput pljuje... Udarali su ga i nogama i rukama... Kad su ga odvukli do vrata, viknu da te poselamimo. I da mu što proučiš...

A Ramo je jednako cvilio i molio da ga vode veziru, da mu kaže da on nije ni beg ni...

Ilhamija poče učiti. Punim glasom. Beg zašuti i smiri se. Da se samo ponekad trgne i strese.

Na sahat prije akšama Čelebija otključa vrata pa uđe s još jednim stražarom.

- Hajde ti Vamo! - mahnu rukom prema Ilhamiji.

On ga pogleda, ali se ne pomače. Jedino mu se jabučica ispe do pod grlo.

- Hajde, čuješ li!

On pruži ruku da dohvati štaku, a jednako je gledao u stražare.

- Ostavi, šta će ti to, hajde!

Odupre se rukom o tle i polahko se diže. Činilo se kao da se tek budi i pokušava shvatiti šta se to zbiva. Onda se naglo uspravi i kao da poraste. Priđe begu koji je sjedio i drhtao kao prut.

- Halali, brate, ja odoh...

Beg procvili i poče mu ljubiti ruke.

- Ne žalosti se i ne boj se! Uzdam se u Boga, bićeš jači! Onda se okrenu starcu koji ga je bezizrazno gledao, pa mu se blago

osmjehnu.

- Hajde, dosti je! - viknu Čelebija nestrpljivo.

Opet je bio smiren. Koračao je uspravno i dostojanstven kao da ulazi u mihrab. Bio je ozaren vječnošću.

Kada se primače vratima, poče na sav glas učiti;

- Allahu ekber... Allahu ekber...

Kameni zidovi ćelije odgovoriše jekom. Svi nasrnuše. Stražari se šutke razmakoše da ga propuste. Beg ispružio ruke za njim pa nijemo miče usnama. Glas mu se bio posve oduzeo.

Dok je išao dvorištem, neprekidno je učio. Glas mu se uvlačio u ćelije, a sužnji su ga kao opčinjeni slušali. Onda se utihnu. Neko negdje uglas zaplaka...

Vijest o Ilhamijinu pogubljenju brzo se pročula. Kao da su je vjetrovi raznijeli. Ljudi su je sa zebnjom slušali.

Topalhodža je već sutredan osvanuo u Travniku. Došao je da se raspita za Ilhamijin mezar. Rakar Durmo, koji je te noći pokopao Ilhamiju, pokazao mu je mjesto gdje je pokopan. Topalhodža je dugo čučao i učio kraj svježe zatrpanog mezara. Bio je u Ilhamijinoj džubi koju nije stigao da skрати. Podvratio je ispod koljena i učio.

Prekosutra je izbio i Hamzaga. I on je došao da se raspita za mezar. Htio je da ispuni preuzeti amanet. Kad su putnici iz Travnika stigli u vrandučki han i donjeli vjest o Ilhamijinu pogubljenju, Hamzaga se sledio. Šutke je izašao iz kahve, klecajući se uspeo uz basamake i zatvorio u odaju. U samoći se do sita isplako. Onda se umio, opremio konja i krenuo u Travnik.

Minula je godina i više otkako je Ilhamija bio pogubljen, a Travnik i čitava Bosna su još uvijek živjeli u zaptu od Dželalije.

Najviše su strahovali bosanski ajani, koji mu se ni s koje strane nisu mogli prikučiti jer je, za razliku od mogih, bio nepodmitljiv. Gvozdeni aršin pribijen na najvidnijem mjestu u travničkoj čaršiji i dalje je opominjo da je pravda za sviju jednaka.

Jesen se već odavno bila nadvila nad Travnik i magle su po čitav dan ležale po vrhovima Vlašića i Vilenice. U Konaku se život odvijao po davno ustaljenom redu; prolazilo se tiho, govorilo poluglasno, a Dželalijina je riječ bila prva i posljednja. Činilo se da se nikad ništa promijeniti neće.

A onda je naglo prepuklo, kako se to obično u životu zbiva.

Jednog kasnog jesenskog popodneva u kojem se zubato sunce nije ni pojavljivalo, ljudi su šutke i mrzovoljno obavljali svoje svakodnevne poslove. Niko nije bio horan ni za razgovor, a nekamoli za šta drugo. U neko doba čaršijom je iznenada protutnjao tatar, praćen šutljivim pogledima i neizrečenim pitanjem; Šta li nam ovaj nosi i donosi?...

Stražari pred kapijom Konaka, kojih je tu uvijek po nekoliko stajalo, prihvatili su konja, a tatar se uputio pravo u Konak. Odmah su ga najavili i upustili veziru. Sulejman-efendija je išao pred njim.

Dželalija ga je primio u onoj istoj odaji u koju mu je Sulejman-efendija uveo i Ilhamiju. Tatar se po starom adetu poklonio, prišao ruci, poljubio ferman i pružio ga Dželaliji, pa se onda izmakao i stao kraj vrata. Dželalija mu je dao znak da izađe, a zatim je otpustio i ćehaju. Želio je da ostane sam, da u miru pročita i prouči ferman.

Razlomio je pečate, pogledao carsku turu i počeo čitati. Jednom, pa drugi put. Čelo mu se naglo nabralo. Sklopio je oči, naslonio se na jastuke i jedno vrijeme ostao nepomičan. Vijest ga je teško pogodila; sultan Mahmud II, koji ga je i poslao u Bosnu, s posebnim uputama koje mu je dao, sad ga je dizao iz Bosne.

Mada su riječi fermana bile kićene, pune laskavih priznanja za "njegovu preuzvišenost Sejjid Dželaluddin Ali-pašu, pobjedničku sablju sa pobunjenog Peleponeza i vjerni oslonac Carevine", razlozi radi kojih ga je sultan dizao nisu bili navedeni. Da Dželalija jedno vrijeme nije bio divan-katib kod Porte, odakle je i počeo njegov uspon, možda bi se i zanio tim laskavim riječima. Ovako, i suviše je dobro znao šta se iza njih krije. Bile su koliko raskošne toliko i ništavne, poput kratkotrajnog sjaja duge.

Ko me je srušio? - pitao je sam sebe, dok je mračan i zabrinut koračao odajom. Jesu li to bili ovi naizgled tupi i nepokretni, ali i te kako dovtljivji bosanski ajani, koji su zlatom i svojim starim carigradskim vezama uspjeli da mi podgrizu korijene kod velikog vezira, ili su to moji zakleti protivnici iz Stambola, koji mi već godinama podmeću klipove i pletu zamke?

I jedno i drugo bilo je podjednako moguće i opasno i zato je Dželalija sve brže, sve nemirnije koračao odajom. Gorčina, pomiješana sa strahom, sve mu se više uvlačila u dušu. Služio je Carevini i padišahu vjerno i odano, spreman da pođe i u vatru i u vodu, da učini sve, pa i ono protiv čega je u duši ustajao, pa sad, odjednom...

Kad su se čaušlar-ćehaja i defterdar u jednom trenutku pojavili na vratima, Dželalija ih ošinu pogledom i obojica su se hitro i bez riječi povukli.

Što je vrijeme dalje odmicalo, Dželalijine crne slutnje sve su više rasle. Već se i sumrak počeo spuštati, a on je još uvijek zabrinuto koračao, da na čas zastane, sjeti se ovog ili onog događaja ili ličnosti, pa se ugrize za kažiprst lijeve ruke i opet nastavi koračati.

Primakla se i jacija, a on se još uvijek nije pomiljao iz odaje niti davao glas od sebe. Niko mu nije smio ući da unese čirake s upaljenim svijećama ili da ga upita treba li mu šta. Čitav Konak je bio utihnulo i čekao, sluteći da su vijesti, koje je tatar donio, morale biti i odveć krupne i zabrinjavajuće.

Tek negdje kasno iza jacie, napokon izađe i uputi se u haremluk, Išao je šutke, smrknut, ne gledajući ni u koga. Sulejman-efendija se neodlučno uputi za njim, ali kao da se predomisli pa stade i vrati se. Neizvjesnost je i dalje visila nad Konakom.

U neko doba noći iz haremluka dopriješe krici. Svijeće u Konaku planuše jedna za drugom. Sve se uzbuni. Hitro probudiše Ishak-efendiju, Dželalijina liječnika, sitna, ali živolazna starčića, porjeklom Grka. Prođe šapat da je veziru naglo pozlilo...

Sve se u Konaku ustumara, naslućujući da se zbiva nešto zastrašujuće. Ridžali se okupiše u vezirovoj odaji u prizemlju, u očekivanju kakve će im vijesti donijeti Ishak-efendija, jer niko se nije usuđivao da pristupi u haremluk. Sulejman-efendija je po bogzna koji put zavirivao u svaki kutak odaje tražeći ferman, jer je već od prvog časa slutio gdje se krije odgovor na sva zbivanja toga dana. Za to vrijeme su iz haremluka i dalje dopirali dugi i prigušeni krici, koji su u noćnoj tišini srtavično odjekivali.

Tek negdje pred zoru, kad su se mnogima sklapale oči od sna i umora, pojavi se Ishak-efendija. Ridžali ga okružise.

- Nije dobro, nije dobro - hitro je šaptao starčić, jednako mašući svojom sitnom glavicom. - Paša hazretleri stalno povraća i bunca. Tek se sad malo smirio, ali nije dobro, nije nikako dobro. Bojim se...

U rano jutro Dželalija se zauvijek smirio. Vijest o smrti proletjela je poput strijele Konakom, a odma zatim i kroz Travnik. Sve kao da se za trenutak skamenilo. Je li to bio strah šta će se sad dogoditi, ili prenapeto olakšanje što je trogodišnja mora tako iznenadno prekinuta, teško je reći. Tek nešto kasnije, kad je prvo iznenađenje jenjalo, potekoše glasovi koji su se poput bujice valjali i rasli.

- Otrov'o se!

- Ilhamija ga prokleo!

- Na smrti je zaklanjao oči i jednako spominjao Ilhamiju.
- Nije se smirio, dok mu i zadnji komad džigerice nije na usta iziš'o...

Ni desetak dana nakon toga, na Ilhamijinu grobu zabijeliše se već ranije isklesani nišani, s derviškim kaukom na bašluku.

Nepoznati pjesnik se, u ime mnogih, svojim stihovima oduživao pogubljenom pjesniku;

*Prkoseći silnicima, on na svijet ode drugi,
za njim vjerni prijatelji u dubokoj ginu tugi,*

*a boravak njegov vječni rajski biće perivoji,
vrt milosti Svevišnjega otvoren mu širom stoji,*

*jer pobožan i učevan kao niko do tad biješe,
zavidnici pohitaše, da mu kletu smrt pospješe.*

*Na život mu vjetar zime nenadno hladni pade,
i u gorkoj čaši smrti ispi vodu rajске nade.*

*Smrt njegova slučila se tokom blage noći jedne,
u hiljadu dv'je stotine k tom godine trides't i sedme,*

*i prikloniv maču glavu, očekujući udes hudi,
Sejjid Vehhab postao je svih pravednih uzor ljudi.*

Nekoliko mjeseci kasnije, iz Stambola su dopremljeni raskošni nišani, s uklesanim epitaфом sličnim okamenjenoj čipki. Dugo su i samorno nošeni od Stambola do Travnika, da budu pobodeni iznad Dželalijina groba, u srcu samog Travnika. Za razliku od raspjevanih stihova na Ilhamijinu bašluku, Dželalijin epitaф bio je odmjeren i hladan. Kao i sam Dželaluddin Ali-paša;

- Sejjid hadži hafiz Dželaluddin Ali-paša, bivši bosanski valija,

koji je kao valija Rumelije razvio bajrak protiv pobunjenika na Peleponezu, preselio je u vječnost. Neka Bog osvijetli njegov grob. Za dušu prouči Fatihu!

BILJEŠKA O PISCU

Rešad Kadić rođen je u Sarajevu 1912 godine. Veoma rano se afirmisao kao publicista i dobar novinar. Čuvene su njegove socijalne reportaže iz predratnog vremena. Zasiurno se može reći da Rešad Kadić i kao publicista, i kao predratni novinar, i kao pisac piše uvijek na isti način: jednostavnim, razumljivim i jedrim, narodu bliskim jezikom.

Modelirana velikim iskustvom i izoštrim osjećajem za prošlost i sadašnjost, pisana riječ Rešada Radića pojavljuje se sa više ili manje uspjeha u raznim žanrovima, tako da ga je teško smjestiti u bilo koju isključivu kategoriju spisateljskog djelovanja.

Osnovna njegova odlika, briga za čovjeka i njegov život, njegovo bivstvovanje u bilo kojem vremenu i prostoru do sada je izrodila vrijedna djela kao što su:

- Bašeskijin posljednji zapis - roman iz burnih dana sarajevske i bosanskohercegovačke prošlosti.
- Hadži Lojo - historijski roman iz doba austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine.

- Spjev o životu i smrti Hazreti Fatime - u kome je ovaj događaj iz islamske prošlosti prikazan na veoma jednostavan i razumljiv način.
- Mevlud - poema-recital o rođenju Muhammeda a.s. intoniranu gledanjem savremenog čovjeka. Poema je dobila prvu nagradu od strane Vrhovnog starješinstva Isl. zajednice u SFRJ.
- Historijska poema o životu i djelu Gazi Husrevbega,
- Pobožne pjesme b-h muslimana (zajedno sa Alijom Nametkom)
- Žuri Mirza na pouku - stihovi za djecu.
- Brojne reportaže o ljudima i događajima pod pseudonimom Mirza Tešnjak.

Manje je poznato da se Rešad Kadić afirmisao i pisanjem devet zabavnih, akcionih i naučno-fantastičnih romana pod pseudonimom A. Radek. Voštani dvojniki, Druga smrt dr. Langa, Čovjek iz žute kuće, Klub četvorice, Zlatni Buda, Kralj hašiša, Galerija prokletih, Neman iz Ričmonda i Trojica traže alibi. Radnja ovih romana uglavnom se odvija u jednom potpuno stranom ambijentu. Romani su objavljeni u periodu od 1960 do 1970 godine u Sarajevu, Novom Sadu i Beogradu.

Medu najpoznatija ostvarenja Rešada Radića sigurno spada pripovijest "Ilhamijin put u smrt". Napisana gotovo u jednom dahu, a ako postoji izraz "čita se u jednom dahu", onda se to i bukvalno odnosi na ovu pripovijest.

Kadićeva spisateljska odlika da uvijek piše jednostavnim, razumljivim i iznad svega jezgrovitim narodnim jezikom izaziva i žaljenje što se autor za života nije isključivo posvetio pripovijeci.